

Josip Banić

OKUPACIJA ILI PROTEKTORAT? MARKGROFOVIJA ISTRA POD DUJMOM OD CASTELLA OSAMDESETIH GODINA 14. STOLJEĆA

Josip Banić
Department of Medieval Studies
Central European University
Budapest

UDK 321.63(497.57Istra)“138”(091)
94(497.57Istra)“138”
Primljeno: 10.10.2018.
Prihvaćeno: 1.6.2020.
DOI: <https://dx.doi.org/10.21857/9e31lhvqdm>

Članak istražuje povijesne procese koji su utjecali na uspon Dujma od Castella, istaknutog plemića iz ugledne furlanske vlastelinske porodice, na položaj istarskog markgrofa te okolnosti u kojima je djelovao. Analiza je vezana za kompleksne povijesne okolnosti koje obilježava izuzetna politička nestabilnost na sjevernom Jadranu nakon izbora Filipa d'Alençon za novog akvilejskog patrijarha (1381. – 1387.). To burno razdoblje bilo je i doba uspona dvaju suprotstavljenih furlanskih tabora te početak osjetnijeg mletačkog utjecaja u svjetovnoj državi akvilejskih prelata. Rad pokazuje kako su ti čimbenici utjecali na karijeru Dujma od Castella i sudbinu Markgrofovije Istre, osvjetljavajući slabo istražen period istarske povijesti i ističući modele mletačkih intervencija u razdoblju koje je prethodilo osvajanju Terraferme. Konceptualni aparat na kojemu počiva analiza temelji se na teoriji kolaboracije Ronalda Robinsona. Na kraju članka objavljeno je nekoliko, do sada neobjavljenih, dokumenata koji se odnose na Dujmovo ravnanje Istarskom markgrofovijom.

Ključne riječi: Istra, Akvilejski patrijarhat, Filip d'Alençon, Venecija, 14. stoljeće, politička povijest, kolaboracija

Godine 1386. kancelar akvilejskih patrijarha Ulrik (tal. Odorico) Susanna iz Udina završio je osebujan spis posvećen povijesnim prerogativima svog jedinstvenog crkvenog gospodstva. Službeno naručen od samog patrijarha Filipa d'Alençon, dokument je trebao osvijetliti sva prava i posjede Akvilejskog patrijarhata te u sažetoj formi objasniti uobičajene načine administracije svjetovnih i crkvenih posjeda ove bogate Crkve kako bi se novi patrijarsi lakše snašli prilikom preuzimanja stolice Svetoga Hermagore. Kao svojevrsan priručnik, čija je temeljna zadaća rasvjetlja-

vanje povijesnih prava, užvanih privilegija i uvriježenih modela uprave posjedima akvilejske Crkve, spis je nazvan *Lucifer Aquileiensis*.¹ Dragocjen povijesni izvor koji na jedinstven način oslikava kompleksnu geopolitičku kartu turbulentne i krajnje nestabilne državine akvilejskih prelata, Ulrikov tekst sadrži i jezgrovito poglavlje posvećeno Markgrofoviji Istri, posjedu koji je 1209. Patrijarhatu službeno darovao car Svetog Rimskog Carstva Oton IV.² "Markgrofovija Istra i cijela Istra u prvim je vremenima baštinila poslušnost i bila je poslušna na temelju punopravnih privilegija dodijeljenih Svetoj Crkvi akvilejskoj i njenim patrijarsima i dostojanstvenicima koji su tada bili" pisat će sjetno akvilejski kancelar.³ Nadalje, venecijansku ekspanziju

- ¹ Ulrikov originalni rukopis je izgubljen, ali je spis sačuvan u nekoliko kasnijih prijepisa. Izvor je prvi objavio na temelju kasnijeg prijepisa iz vatikanske knjižnice Lodovico Muratori 1730.; *Rerum italicarum scriptores*, sv. 16, prir. Lodovico Muratori, Milano 1730., str. 71-78. Referentni je primjerak do sada bio prijepis udinskog notara Davida iz San Felicea koji je sastavljen na temelju Ulrikova originala što je početkom 16. stoljeća već bio "vetustate corrosus". Taj je prijepis darovan mletačkom namjesniku za Furlaniju (tal. *luogotenente della Patria del Friuli*, lat. *locumtenens patrie Foriulii*) Andreju Loredanu (lat. Andreas Lauredano, tal. Andrea Loredan), koji je svoj mandat obnašao između 1507. i 1508.; Benjamin Kohl – Andrea Mozzato – Monique O'Connell, *The Rulers of Venice, 1332-1524*, rulersofvenice.org, br. 42466 (zadnji pristup: 4. svibnja 2018.). Na temelju samo jedne rukopisne tradicije (prijepisa Giana Giuseppea Lirutija, sastavljenog na temelju Davidova prijepisa, koji je Liruti osobno posjedovao), furlanski opat Giuseppe Bianchi 1847. objavio je *Lucifer Aquileiensis* u sklopu publikacije *Thesaurus Ecclesie Aquileiensis*, izdanja koje je objedinilo nekolicinu spisa akvilejskih kancelara; *Thesaurus Ecclesie Aquileiensis* (dalje: *TEA*), ur. Giuseppe Bianchi, Udine 1847., str. 397-414; Gian Giuseppe Liruti, *Notizie delle vite ed opere scritte da letterati del Friuli*, sv. 1, Venecija 1760., str. 300. Na temelju triju rukopisnih tradicija, uključujući prijepis udinskog notara Franje Lippolda (lat. Franciscus Lippoldus), također iz šesnaestog stoljeća i sastavljen na temelju spisa patrijaršijskog kancelara Augusta Sanctoninija (koji je također služio početkom šesnaestog stoljeća), te dva prijepisa Davidova prijepisa (uključujući Lirutijev prijepis koji je koristio Bianchi i prijepis umetnut u kroniku akvilejskih patrijarha, posvećenu patrijarhu Marinu Grimaniju 1538.) *Lucifer Aquileiensis* kritički je priredio Arnold Luschin von Ebengreuth, objavivši ga 1890. u sklopu sveska tršćanskog časopisa *Archeografo triestino*, posvećenog slavnom furlanskom analistu, grofu Francescu Manzanu; Arnoldo Luschin von Ebengreuth, I memoriali "Nobilis patriae Forojulii" dell'anno 1386 (*Lucifer Aquileiensis*), *Archeografo triestino* (dalje: *AT*), ser. 2, sv. 16, Trst 1890., str. LXI-LXXXVI. Najraniji prijepis ovoga Ulrikova spisa pronašao sam u Državnom arhivu u Veneciji kao poglavlje kodeksa koji sadrži popis prava i privilegije akvilejske Crkve. Kodeks je po mandatu mletačkog namjesnika Furlanije Jakova Veniera (lat. Iacobus Venerius, tal. Giacomo Venier, namjesnik od 1480. do 1482.) bio službeno zgotovljen 1481., o čemu svjedoče službene ovjere osmorice javnih notara; Archivio di Stato di Venezia (dalje: ASV), Consultori in iure, b. 366/3, fol. 37v-46r. Kako se radi o rukopisu koji prethodi Davidovu prijepisu i koji je po svemu sudeći također sastavljen na temelju Ulrikova originala, objava ove rukopisne tradicije Ulrikova spisa historiografski je *desideratum*, čijem ostvarenju će se autor ovih redaka posvetiti u skorijoj budućnosti. Valja još napomenuti da jedino Lirutijev primjerak Davidova rukopisa nosi naslov *Lucifer Aquileiensis* te se stoga najvjerojatnije radi o kasnijoj intervenciji, odnosno naknadnom imenovanju Ulrikova izvorno nenaslovljena djela. U daljnjem će se tekstu svi navodi iz *Lucifera* citirati prema neobjavljenom rukopisu iz 1481., a Von Ebengreuthovo izdanje – ukoliko se razlikuje od mletačkog primjerka – navest će se u zagradama.
- ² *Aggiunte inedite al codice diplomatico istro-tergestino del secolo XIII*, prir. Vincenzo Joppi, Udine 1878., br. 1; Giovanni De Vergottini, *Lineamenti storici della costituzione politica dell'Istria durante il Medio Evo*, 2. izd., Trst 1974., str. 76-77.
- ³ *Marchionatus Istrie et tota Istria obedire consuevit et obediuit ex privilegiis pleno iure concessis sancte Aquileiensis ecclesie eiusque patriarchis et presulibus qui fuerunt primo tempore*; *Lucifer Aquileiensis*, fol. 43r (usp. Von Ebengreuth, I memoriali, str. LXXVII).

nauštrb akvilejskih posjeda u Istri Ulrik će objasniti sumornim riječima: "No Mlečani su nasiljem i silom još prije mnogo vremena okupirali te i dalje okupiraju mnoge gradove, zemlje i mjesta spomenute Markgrofovije, poimence Pulu, Kopar, Poreč, Novigrad, Pićan, Motovun i mnoge druge utvrde i dobra koja se nalaze u toj Markgrofoviji, plaćajući za to malen i beznačajan godišnji danak istom patrijarhu i pastoru za regalije, prava i jurisdikcije nad rečenim gradovima, zemljama i mjestima".⁴

Nakon dva kraća poglavlja posvećena arbitražnoj presudi savojskog grofa nakon svršetka Rata za Chioggiu i akvilejskim pravima nad Trstom, kancelar se ponovno vratio Istarskoj markgrofoviji. "Gospodin Dujam od Castella, ili oni iz njegove kuće, drže pod zalogom utvrdu Petrapilosu koja pripada patrijaršijskim prihodima, te je [Dujam] pored toga silom i zapravo prije mnogo vremena okupirao te i dalje okupira gore navedenu Markgrofoviju s pravima, jurisdikcijama i svim svojim pripadnostima. Toj Markgrofoviji, osim posjeda koje su okupirali Mlečani kao što je prethodno rečeno, do sada pripadahu te i dalje pripada osam kaštela dužnih na posvemašnju pokornost akvilejskoj Crkvi i patrijarsima, koji god bili u to vrijeme, poimence kašteli Buje, Oprtalj, Buzet, Labin, Plomin, Roč, Hum i Dvigrad".⁵ Riječ je o jedinstvenom ulomku posvećenom Istarskoj markgrofoviji, svedenoj na same "ostatke ostataka", koji dosada nije privukao veću pažnju povjesničara. Fragment je, kada je uopće i bio uzet u obzir, redovno tumačen iz krajnje teleološke perspektive, kao pritajen glasnik neizbježnog kraja Markgrofovije osuđene na propast zbog sveopće nestabilnosti Patrijarhata i nesumjerljivo snažnije Venecije, koja je samo čekala povoljan trenutak kako bi završila svoju ekspanziju nad istarskim posjedima akvilejskih prelata.⁶ Još je Carlo De Franceschi davne 1879. okarakterizirao autoritet

⁴ *Sed Veneti per vim et potentiam pluribus retroactis temporibus occupaverunt et occupant plures civitates, terras et loca predicti marchionatus scilicet Polam, Iustinopolim, Parentium, Emoniam, Petenam, Montonam pluraque alia castra et bona in ipso marchionatu existentia solvendo tamen annuatim parvum et levem censum ipsi patriarche et pastori pro regalibus, iuribus et iurisdictionibus civitatum, terrarum et locorum predictorum; Lucifer Aquileiensis, fol. 43r-43v (usp. Von Ebengreuth, I memoriali, str. LXXVII). Pićan nikada nije bio pod mletačkom vlašću, već je potpadao pod jurisdikciju grofova Goričkih i potom austrijskih vojvoda kao posjed Pazinske knežije.*

⁵ *Dominus Doimus de Castello, seu illi de domo sua pignoratice nomine tenent castrum Petre Pilose ad mensam patriarchalem spectans et ultra hoc per violenciam et de facto pluribus retroactis temporibus occupavit et occupat marchionatum supradictum cum iuribus, iurisdictionibus et omnibus pertinentiis suis. In quo Marchionatu ultra occupata per Venetos, ut superius notatum est, adhuc extabant et extant castra octo Aquilegensis ecclesie et patriarchis, qui fuerunt pro tempore, obedientiam debitam et plenam prestantia, scilicet castra de Buleis, Portulis, Pinguento, Albona, Flanona, Colmo, Rocio et Duobus Castris; Lucifer Aquileiensis, fol. 44r-44v (usp. Von Ebengreuth, I memoriali, str. LXXVIII gdje je ispušten "Colmo". U druga dva manuskripta Luschin von Ebengreuth pročitao je "Colino Kocio" i "Colmoroccio" (preko Bianchijevog izdanja), uzevši da se radi o varijanti toponima za Roč, te da "duobus castris" stoji za dva neimenovana kaštela što bi zajedno uistinu činilo osam posjeda. Radi se o grešci koju su napravili i Bianchi i Luschin jer je "Colino" ustvari krivo transkribiran toponim "Colmo" tj. Hum, isto kao što je "Colmoroccio" ustvari "Colmo, Roccio", tj. Hum i Roč. Nadalje, "duobus castris" trebalo bi pravilno transkribirati kao "Duobus Castris" jer se radi o Dvigradu, a ne o dva neimenovana kaštela. Na taj se način ispravno dolazi do osam patrijarhovitih kaštela u Istri).*

⁶ Odličan esej o "urođenim manama" i problemima centralne vlasti Akvilejskog patrijarhata je Michele Zacchigna, *Il patriarcato di Aquileia: L'evoluzione dei poteri locali (1250-1420)*, u: *Studi in onore di Gio-*

akvilejskih patrijarha i markgrofova u Istri nakon mira u Torinu kao slab i nepoštovan "na štetu općeg dobra".⁷ Ovakvu je karakterizaciju akvilejske i markgrofovske vlasti preuzeo i Giovanni De Vergottini, ističući u svojoj utjecajnoj monografiji da se u Istarskoj markgrofoviji samo "nastavio proces disolucije određen slabošću patrijarha i njegovih predstavnika".⁸ Korak dalje otišao je Fabio Cusin u svojoj voluminoznoj i cijenjenoj studiji o široj sjevernojadranskoj regiji u kasnom srednjem vijeku, "istočnom pograničju Italije", opisivši akvilejske ruralne komune u Istri kao "slabo organizirana" društva sklona anarhizmu, a predstavnike centralne vlasti u regiji kao "platonske markgrofove".⁹

Sve tri interpretacije počivaju na zajedničkoj metodološkoj pretpostavci: navodi iz *Lucifera Aquileiensis* iz 1386. sagledani su zajedno s izvorima iz kasnijeg razdoblja, vremena patrijarha Antuna Caetanija (1395. – 1402.) i njegova nasljednika Antuna Panciere (1402. – 1412.), koji uistinu svjedoče o drastičnom padu ugleda istarskih markgrofova.¹⁰ Radi se o svega nekolicini povijesnih vrela koja živo svjedoče o poteškoćama akvilejskih predstavnika pri upravi Istarske markgrofovije: pismu istarskog markgrofa Bernarda d'Oltrapontea iz 1398., pismima patrijarha Antuna Caetanija Labinu, Bujama i Buzetu iz 1397. i 1398., kojima se od tih komuna tražilo da priznaju autoritet delegiranih podestata, i takozvanoj "buzetskoj uroti" iz 1405., listini kojom se od markgrofa zahtijevalo poštovanje uvriježenog sudskog postupka.¹¹ Dok se i odbijanje delegiranih podestata i buzetska listina mogu tumačiti kao reakcija komuna protiv bilo kakvih upravnih inovacija, kao borba za očuvanje "dobrih starih običaja" i "prava baštinjenih od pamtivijeka", pismo Bernarda d'Oltrapontea doista svjedoči o slaboj markgrofovskoj moći te, posljedično, urušenom autoritetu tog ureda.¹² No, Bernardove poteškoće s uspostavljanjem svog autoriteta nemaju

vanni Miccoli, ur. Liliana Ferrari, Collana del dipartimento di storia e storia dell' arte, sv. 3, Trst 2004., str. 91-113, posebice str. 98.

⁷ *Durante il dominio del patriarca Filippo d'Alençon, che ebbe continue discordie e guerre coi suoi sudditi del Friuli, – divisi sempre come per l'addietro in due partiti – anche nei luoghi rimastigli in Istria la sua autorità veniva poco rispettata, a detrimento della pubblica cosa*; Carlo De Franceschi, *L'Istria: Note storiche*, Poreč 1879., str. 225.

⁸ *Nel marchesato riprendeva il processo di dissoluzione determinato dalla impotenza del patriarca e dei suoi rappresentanti*; De Vergottini, *Lineamenti storici*, str. 219.

⁹ Fabio Cusin, *Il confine orientale d'Italia nella politica europea del XIV e XV secolo*, 2. izd., Trst 1977., str. 145.

¹⁰ Za ovaj period istarske povijesti temeljno je djelo Pio Paschini, *L'Istria patriarcale durante il governo del patriarca Antonio Caetani (1395-1402), Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria* (dalje: *AMSI*), sv. 42, Poreč 1930., str. 87-119.

¹¹ Bernardovo pismo u: *Codice diplomatico istriano* (dalje: *CDI*), ur. Pietro Kandler, 2. izd., sv. 3, Trst 1986., br. 863 (s ispravkom datuma na 1398.). O dataciji pisma vidi: Paschini, *L'Istria patriarcale*, str. 113. Pismo Labinu u: *CDI*, sv. 3, br. 883. Pisma Bujama i Buzetu u: *CDI*, sv. 3, br. 891. Činjenica da ni Buje ni Oprtalj nisu isprva prihvatili delegiranog podestata čita se iz dokumenta kojim se suspendira ekskomunikacija s kojom se prijetilo u prethodnom pismu; *CDI*, sv. 3, br. 893.

¹² Listina iz 1405. objavljena je u: *CDI*, sv. 4, br. 910. O interpretaciji dokumenta vidi: Josip Banić, *Production of Judicial Space in the Margraviate of Istria: Aspects of Continuity and Change Following the Introduction of Venetian Jurisdiction (1421)*, *Medium Aevum Quotidianum*, sv. 74, Krems 2017., str. 57-59; isti, Buzet: Nepokolebljivi bastion kontinentalne Istre, u: *Buzetski statut / Statuto di Pinguente*, ur.

nikakve veze s Dujmom od Castella te ostaje otvorenim pitanje jesu li i Bernardovi neposredni prethodnici nailazili na sličan otpor lokalnog žiteljstva. Istarski su povjesničari pri ovakvom grupiranju povijesnih vrela u zamišljenu kompaktnu i homogenu cjelinu nesumnjivo bili pod utjecajem furlanske historiografije koja zaista često sagledava "posljednje godine Patrijarhata" kao jedinstveno povijesno razdoblje koje otpočinje smrću patrijarha Markvarda od Randecka (†1381.) te završava epohalnim mletačkim osvajanjem Furlanije (1420.) i akvilejske Istre (1421.), odnosno krahom svjetovnog gospodstva akvilejskih patrijarha.¹³

Međutim, metodološka pretpostavka da je razdoblje Filipa d'Alençona početak jedinstvenog povijesnog razdoblja, koje se u Istri očituje isključivo u padu moći patrijarha i markgrofova, dovela je do olake simplifikacije Ulrikovih napomena iz *Lucifera Aquileiensisa* i krajnje nezainteresiranosti za dublju analizu razdoblja Dujma od Castella i njegova djela u Istri. Činjenica da se od razdoblja De Vergottinija i Cusina niti jedan povjesničar nije detaljnije posvetio Istarskoj markgrofoviji koncem 14. stoljeća glasno svjedoči o posvemašnjem zanemarivanju ovog kompleksnog povijesnog perioda. Štoviše, budući da se Dujam od Castella spominje kao markgrof upravo za vrijeme intrigantnog poratnog razdoblja u regiji – perioda u kojem se profiliraju novi, sudbonosni politički pravci kako u Akvilejskom patrijarhatu tako i u Veneciji – krajnje je potrebna sveobuhvatnija raščlamba prilika u Istarskoj markgrofoviji za Dujmova vladanja i šira kontekstualizacija Ulrikovih navoda.

Ovaj rad stoga predstavlja nov pristup analizi lika i djela Dujma od Castella za vrijeme njegova obnašanja službe istarskoga markgrofa. Najprije se istražuje povijesna pozadina u kojoj je djelovao sam Ulrik Susanna, autor glavnog izvora za Dujmov period u Istri, kako bi se rasvijetlila potencijalna politička afilijacija koja je mogla utjecati na oblikovanje kancelarova narativa. Nakon analize Ulrikovih veza s centralnom vlašću Akvilejskog patrijarhata, rad analizira položaj Dujma od Castella u kontekstu slojevitih političkih tabora koji se oformljuju u Furlaniji upravo osamdesetih godina 14. stoljeća. Na taj će način biti demonstrirano da je Dujmova "okupacija" Markgrofovije Istre ustvari rezultat novoskovane mletačke politike intervencije u susjedne državine kako bi se osigurao mir u široj regiji i, najvažnije, spriječila krize koje bi mogle dovesti do ugroze slične onoj pretrpljenoj tijekom Rata za Chioggiu.

Nella Lonza – Branka Poropat, Kolana od statuti / Collana degli Statuti 4, Buzet 2017., str. 66-67. Ova je interpretacija suprotna onoj tradicionalne historiografije i Luje Margetića koji u ovoj listini čita "urotu" kojom je Buzet želio steći veću autonomiju i/ili povećati kontrolu nad distriktom. Usp. Lujo Margetić, Iz starije bužetske pravne prošlosti, *Buzetski zbornik*, sv. 12, Buzet 1988, str. 57. Za raščlambu Bernardovog pisma vidi: Banić, Buzet, str. 65-66.

¹³ Primjerice, Gian Carlo Menis, *Storia del Friuli: Dalle origini alla caduta dello stato patriarcale (1420) con cenni fino al 20. secolo*, 10. izd., Udine 2002., str. 242-251. Istu kronologiju preuzet će: De Vergottini, *Lineamenti storici*, str. 219-238. Brunettin "mukotrpan kraj" uokviruje još šire, između 1350. (ubojstva patrijarha Bertranda de Saint-Genièsa) i 1420.; Giordano Brunettin, *L'evoluzione impossibile: Il principato ecclesiastico di Aquileia tra retaggio feudale e tentazioni signorili (1251-1350)*, u: *Il patriarcato di Aquileia. Uno stato nell'Europa medievale*, ur. Paolo Cammarosano, Udine 1999., str. 207-226. Paschinijeve "posljednje godine" Patrijarhata protežu se pak od izbora Antuna Panciere (1402.) do 1420.; Pio Paschini, *Storia del Friuli* (dalje: SdF), 3. izd., Udine 1975., str. 699-744.

Teorija kolaboracije Ronalda Robinsona te koncept "pograničja nesigurnosti" (eng. *frontiers of insecurity*) dodatno će pojasniti narav ove mletačke intervencije u Furlaniji i Istri.¹⁴ Prema toj utjecajnoj teorijskoj paradigmi interventne sile svoje postupke provode kroz takozvani kolaboracijski sistem, sučelje koje se sastoji od tri ključna čimbenika: potraživanja vanjskih faktora, interesa lokalne zajednice, te kolaboracijske elite s ulogom posrednika.¹⁵ Nadalje, modele kolaboracije diktiraju institucionalni i društveni okviri lokalnih zajednica u kojima se provodi intervencija; kolaboracionisti će, tvrdi Robinson, učinkovitije provoditi potraživanja intervencionista ukoliko djeluju kroz legitimne strukture lokalnih vlasti.¹⁶ Područja na koja se intervenira Ronald Robinson slavno je nazvao "pograničjima nesigurnosti", no taj koncept nikada nije detaljnije razradio; iz autorovih djela implicitno proizlazi da je Robinson pod tim terminom podrazumijevao nesigurne pogranične zone u kojima raste utjecaj potencijalno neprijateljskih sila i, posljedično, stvara strah od ugroze interesa susjednih država koje se stoga osjećaju prozvanima intervenirati.¹⁷ Mora se istaknuti da Robinson svoju teoriju temelji na strukturama i procesima iz doba europskog kolonijalizma 19. i ranog 20. stoljeća i stoga koristi termin imperijalizam koji je primjeren ovoj povijesnoj eri. Budući da se u ovom prilogu radi o medijskom razdoblju, u radu se neće koristiti termin "imperijalizam" jer je "imperij" u srednjovjekovnoj katoličkoj Europi vezan za Sveto Rimsko Carstvo i papinstvo, nikako za Veneciju. Stoga je anakronično koristiti koncept "imperijalizma" za kasno-srednjovjekovne dominije poput Venecije koji, štoviše, sebe nikada nisu koncipirali kao "carstvo".¹⁸

¹⁴ Temeljni je rad: Ronald Robinson, Non-European Foundations of European Imperialism: Sketch for a Theory of Collaboration, u: *Studies in the Theory of Imperialism*, ur. Roger Owen i Bob Sutcliffe, London 1972., str. 117-142. Valja napomenuti da, poput Robinsona, autor ovog teksta ne shvaća termine "kolaboracionisti" i "kolaboracija" u nikakvom pejorativnom smislu (str. 120).

¹⁵ Robinson je u svojoj teoriji kolaboracije definirao tzv. vanjski i unutarnji set čiji spoj tvori kolaborativni sustav: "one consisting of arrangements between the agents of industrial society and the indigenous elites drawn into cooperation with them [vanjski, op. a.]; and the other connecting these elites to the rigidities of local interests and institutions [unutarnji, op. a.];" Robinson, Non-European Foundations, str. 121.

¹⁶ "At the outset it [interventionism] depended on the absence or presence of effective indigenous collaborators and the character of indigenous society"; Robinson, Non-European Foundations, str. 139. "The kind of arrangement possible in the one [unutarnji set, op. a.] thus determined the kind of arrangement possible in the other [vanjski set, op. a.]" Isto, str. 122. "The makeup of the participants to the conflict affects the strategy for and likelihood of successful third-party intervention"; Patrick M. Regan, *Civil Wars and Foreign Powers: Outside Intervention in Intrastate Conflict*, Ann Arbor 2002., str. 69.

¹⁷ Ronald Robinson, New Frontiers of Insecurity, u: *Africa and the Victorians: The Climax of Imperialism*, ur. Ronald Robinson, John Gallagher – Alice Denny, Garden City, N.Y. 1968., str. 274-289. Identičan je koncept "turbulentnih pograničja" u: John S. Galbraith, The "Turbulent Frontier" as a Factor in British Expansion, *Comparative Studies in Society and History*, sv. 2/2, Cambridge 1960., str. 150-168.

¹⁸ O konceptu "imperija" vidi: James Muldoon, *Empire and Order: The Concept of Empire, 800-1800*, New York 1999., str. 101-113, posebice str. 147; Richard Koebner, *Empire*, Cambridge 1961., str. 1-60, posebice 18-43 za srednjovjekovno razdoblje.

Rad će također prikazati posljedice ove kratke povijesne epizode koje se očituju u povezivanju utvrde Petrapilose uz markgrofovsku funkciju, stvorivši na taj način sintagmu *marchio Petrepilose* koja će preživjeti do duboko u ranonovovjekovnu eru kao rezultat mletačkog stvaranja nasljedne titule *marchesi di Pietrapelosa* sredinom 15. stoljeća. Na kraju, neobjavljeni povijesni izvori na kojima počiva argumentacija – dokumenti koji svjedoče o tijesnim vezama venecijanske vlasti s Dujmom od Castella te mletačkim nadzorom markgrofova djelovanja u Istri – priređeni su u prilogu članka.¹⁹

* * *

Ulrik Susanna, sin udinskog notara Andreja, ostvario je uspješnu karijeru pisara na dvoru akvilejskih patrijarha. Već je za upravljanja partijarha Ludovika della Torrea (1359. – 1365.) bio službeno imenovan za generalnog kancelara i kustosa patrijaršijskog arhiva, a Markvard od Randecka (1365. – 1381.) naručio je od Ulrika sastavljanje svih starih prava i privilegija koje je uživala akvilejska Crkva kako bi svojem projektu revendikacije patrijaršijskih teritorija dodao i povijesnopravnu sastavnicu.²⁰ Upravo je zbog tog kompilatorskog poduhvata Ulrik započeo s reorganizacijom akvilejskog arhiva i sastavljanjem indeksa dokumenata koji je slavno naslovio *Thesauri claritas*.²¹ Rad na tom velikom projektu završit će tek Ulrikovi nasljednici, sin Ivan (također patrijaršijski kancelar) i unuk Ulrik, obojica javni notari.²² Za svoje je zasluge i vjerno obnašanje dužnosti Ulrik bio bogato nagrađen zemljom i dobrima koje mu je posebnim privilegijem dodijelio sam patrijarh Markvard 1377. godine.²³ Štoviše, car Svetog Rimskog Carstva Karlo IV. Luksemburški imenovao je tog kancelara akvilejskih patrijarha palatinskim grofom (njem. *Pfalzgraf*), dodatno podignuvši ugled te istaknute porodice notara.²⁴ Nažalost, Ulrikova nepokolebljiva odanost glavarima akvilejske Crkve na kraju će dovesti tog brižnog kancelara u krajnje nezavidan položaj.

¹⁹ Riječ je o povijesnim izvorima koje je sredinom 19. stoljeća sakupio opat Giuseppe Bianchi u svojoj monumentalnoj zbirci izvora *Documenti per la storia del Friuli*, još zvanom i *Diplomatarium foroiulense*. Rukopis se čuva u općinskoj biblioteci u Udinama i ovom prilikom želim srdačno zahvaliti djelatnicima odjela za rukopise čija je svesrdna pomoć uvelike olakšala istraživanje. Biblioteca civica "Vincenzo Joppi" di Udine, Fondo principale, ms. 899, *Documenti per la storia del Friuli*, prir. Giuseppe Bianchi (dalje: DF).

²⁰ Pietro Someda De Marco, *Notariato Friulano*, Udine 1958., str. 44-46; Laura Casella, Susanna Odorico, u: *Nuovo Liruti: Dizionario Biografico dei Friulani*, sv. 1: *Il Medioevo*, ur. Cesare Scalon, Udine 2006., <http://www.dizionariobiograficofriulani.it/susanna-odorico/> [zadnji pristup: 4. svibnja 2018.].

²¹ Giovanni Battista Corgnani, Intorno al "Thesauri Claritas": Appunti, *Memorie storiche foroiuliesi* (dalje: MSF), sv. 35-36, Udine 1939.-1940., str. 17-18.

²² Krajnji produkt tri generacije notara obitelji Susanna tako se sastoji od šest dijelova: 1) *Thesauri claritas* (popis dokumenata do 1376.), 2) *Liber feudorum* (1212.-1335., 1281.-1339.), 3) regesti dokumenata od 1240.-1298. i od 1060.-1295., 4) spisi vezani za tzv. *feude habitantie* Udina iz notarskih spisa Gubertina da Novatea, 5) dodatci Ivana Susanne (1366.-1374.) i 6) dodatci Ulrika, sina Ivana Sussane (1366.-1374.); isto, str. 17-18.

²³ DF, br. 4720.

²⁴ *Additamentum primum ad Regesta imperii*, sv. 8/1: *Karl IV. 1346-1378*, ur. Johann Friedrich Böhmer – Alfons Huber, Innsbruck 1889., br. 7278 (8. veljače 1369.).

Nakon Markvardove smrti i poraza Akvilejskog patrijarhata u ratu s Venecijom, na stolicu Sv. Hermagore papa Urban VI. postavio je kardinala Filipa d'Alençon.²⁵ No ovo je imenovanje bilo znatno drukčije od svih prethodnih jer je cijeli Patrijarhat d'Alençonu dodijeljen kao komenda; ne samo da je na taj način papin kandidat mogao sve prihode akvilejske Crkve zadržati za sebe, već se nije morao odreći svoje prethodne titule suburbikarnog biskupa Sabinske biskupije.²⁶ Ovo imenovanje *in commendam* naišlo je na žestok otpor diljem Furlanije jer se pribojavalo, među ostalim, da će novi kardinal-patrijarh zanemarivati akvilejsku Crkvu, olako raspolagati njenim приходima i boraviti izvan Furlanije, odnosno u Rimu.²⁷ Štoviše, urbane elite Udina ostale su sklone ugarskom i hrvatskom kralju Ludoviku Anžuvincu s kojim su bile u savezu još za vrijeme rata protiv Venecije, nadajući se izboru novog patrijarha koji će biti tješnje povezan s ovim moćnim europskim monarhom.²⁸ Čak je i sam kralj Ludovik na stolici Sv. Hermagore želio vidjeti sebi odanoga Ludovika od Helfensteina, sina grofa Ulrika od Helfensteina i bosanske vojvotkinje Marije Kotromanić, sestre ugarsko-hrvatske kraljice Elizabete.²⁹ Naime, i Ludovik Anžuvski i njegova žena Elizabeta posebnim su pismima 18. travnja 1381. papi i Furlancima predlagali svog kandidata, a istoga je Ludovika od Helfensteina žiteljima Udina pre-

²⁵ Kardinal je postavljen na čelo akvilejske Crkve 11. veljače 1381.; Bernardo Maria De Rubeis, *Monumenta Ecclesiae Aquileiensis* (dalje: MEA), Venecija 1748., kol. 960-961. Za razdoblje d'Alençonove vlasti u Akvilejskom patrijarhatu temeljna je literatura: Paschini, SdF, str. 586-629. Vidi još i: Vincenzo Marchesi, Filippo d'Alençon, patriarca di Aquileia (1381-87), *Annali del Regio Istituto tecnico Antonio Zanon in Udine*, ser. 2, sv. 9, Udine 1891., str. 1-20.

²⁶ Michael Ott, In Commendam, u: *The Catholic Encyclopedia*, sv. 7, New York 1910., <<http://www.newadvent.org/cathen/07719a.htm>> [zadnji pristup: 4. svibnja 2018.]; Paschini, SdF, str. 586.

²⁷ Paschini, SdF, str. 587.

²⁸ Veze Ludovika Anžuvina s Akvilejskim patrijarhatom sezale su u doba patrijarha Bertranda de Saint-Genièsa koji je s ovim monarhom sklopio alijansu o međusobnoj zaštiti u slučaju napada austrijskih vojvoda. Veze između ugarske krune i akvilejskih patrijarha nastavile su se u vrijeme patrijarha Nikole Luksemburškog i Ludovika della Torrea, razdoblju u kojem je ugarsko-hrvatski kralj ratovao protiv Venecije i pronašao prirodne saveznike u akvilejskim prelatima, postavši tako "zaštitnikom akvilejske Crkve". Svi se ovi podaci iščitavaju iz instrukcija akvilejskim ambasadorima na ugarskome dvoru iz 1361. godine objavljenima u: *Austro-Friulana: Sammlung von Actenstücken zur Geschichte des Conflictes Herzog Rudolfs IV. von Österreich mit dem Patriarchate von Aquileja, 1358-1365 mit Einschluss der vorbereitenden Documente von 1250 an*, ur. Josef von Zahn, *Fontes rerum austriacorum II. Diplomataria et Acta*, sv. 40, Beč 1877., br. 130. Nadalje, Ludovik Anžuvina bio je saveznik Filipovom prethodniku, patrijarhu Markvardu, s kojim je također, ovoga puta bezuspješno, ratovao protiv Venecije; Daniele Chinazzo, *Cronaca della guerra di Chioggia*, ur. Giulio Antimaco, Biblioteca rara, sv. 59, Milano 1865., str. 26-27; Paschini, SdF, str. 566-583; De Vergottini, *Lineamenti*, str. 206-209; Gian Maria Varanini, *Venezia e l'entroterra (1300 circa-1420)*, u: *Storia di Venezia dalle origini alla caduta della Serenissima*, sv. 3: *La formazione dello stato patrizio*, ur. Girolamo Arnaldi, Giorgio Cracco, and Alberto Tenenti, Rim 1997., str. 201.

²⁹ O obiteljskom porijeklu bosanske vojvotkinje Marije vidi: Nedim Rabić, *Maria ...von Bosnien: Bosanska vojvotkinja – njemačka grofica, Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu*, sv. 17/3, Sarajevo 2014., str. 105-129. O obitelji Ludovika od Helfensteina vidi: Heinrich Friedrich Kerler, *Geschichte der Grafen von Helfenstein*, sv. 1, Ulm 1840., posebice str. 67-68; Detlev Schwennicke, *Europäische Stammtafeln: Stammtafeln zur Geschichte der Europäischen Staaten, Neue Folge*, sv. 12: *Familien des alten Herzogtums Schwabe*, Marburg 1992., tablica 58.

poručio i Ivan, grof Krčki.³⁰ No papa Urban VI. ostao je odlučan u svome izboru – službena titula Filipa d'Alençona glasil će "milošću Božjom biskup sabinski, Svete Rimske Crkve kardinal, patrijarh akvilejski" (*miseratione divina episcopus Sabinensis, Sancte Romane Ecclesie cardinalis, patriarcha Aquilegensis*).³¹

Unatoč izvornom protestu Furlanski parlament, središnji upravni savjet Akvilejskog patrijarhata, službeno je priznao d'Alençonovu vlast te je 3. kolovoza 1381. Fridrik od Porcije (tal. Federico di Porcia), upravitelj akvilejske Crkve za sedisvakancije, formalno predao sve svoje ovlasti novom kardinalu-patrijarhu.³² Udine su ipak ostale sklone Ludoviku Anžuvinskomu i ustrajne u nadi da će papa na kraju pokleknuti pred brojnim molbama upućenima Svetoj Stolici i konačno poslati "pravoga patrijarha", novoga premeta imenovanog *in titulum*.³³ Ova ustrajnost Udina protiv bilo kakvog formalnog priznanja d'Alençonove vlasti pokrenut će lavinu sukoba koji će cijelo desetljeće desetkovati svjetovno gospodstvo akvilejskih patrijarha. "I tako nastadoše velike podjele u svim gradovima, kaštelima i selima između brata i brata, muža i žene, oca i sina – i to ne samo među muškarcima, nego čak i među ženama – kako među građanima tako i među seljacima, kako među starima tako i među mladima" pisat će o početku polarizacije društva Akvilejskoga patrijarhata suvremeni kroničar Ivan, sin Ailina iz Maniaga.³⁴

Problem Filipova autoriteta poprimio je nove dimenzije nakon što je ugarsko-hrvatski kralj odustao od promocije svog kandidata na akvilejsko prijestolje (Ludovik od Helfensteina postat će 1383. godine nadbiskup Kaloče) i preporučio d'Alençonu savez s Franjom (tal. Francesco) da Carrarom, gospodarom Padove i tradicionalnim neprijateljem Mletačke Republike.³⁵ Ova alijansa između glavara akvilejske Crkve

³⁰ DF, br. 4856 (pismo kraljevine Elizabete Furlancima), br. 4857 (pismo kralja Ludoviku Furlancima), br. 4858 (pismo kralja Ludovika papi Urbanu VI.), br. 4859 (pismo Ivana Krčkog žiteljima Udina).

³¹ *Parlamento friulano* (dalje: PF), sv. 1: (1228-1420), ur. Pier Silverio Leicht, Bologna 1927., str. 337-338; Paschini, *SdF*, str. 588.

³² PF, sv. 1, str. 334; De Rubeis, *MEA*, kol. 962-963; Paschini, *SdF*, str. 589. O Furlanskom parlamentu temeljna je studija i dalje Leichtov uvod u: PF, sv. 1, str. XXXVIff.

³³ PF, sv. 1, str. 337-338; Paschini, *SdF*, str. 591-592. Indikativni su i navodi furlanskog kroničara Ivana od pokojnog Ailina iz Maniaga (lat. Iohannes quondam Aylini di Maniaco, tal. Giovanni di Ailino), d'Alençonovog suvremenika, koji u svojoj kronici o ovom periodu piše: *Terra vero Utini ipsum dominum Philippum cardinalem in commenda acceptare recusavit. ... Et super his per Utinenses et eorum partem missi fuerunt ambasciatores sepius ad summum Pontificem, ut verum dominum patriarcham deberet mittere in Patria, more antiquitus observato, vel quod iste dominus cardinalis ejiceret cappellum cardinalatus*; Giovanni di Ailino, *Historia belli Foroiuliensis*, u: *Antiquitates Italicae Medii Aevii*, ur. Lodovico Antonio Muratori, sv. 3, Milan 1740., kol. 1193.

³⁴ *Et hoc modo in quacumque civitate, castro, et villa, partes magne orte sunt de fratre ad fratrem, de consorte ad consortem, de patre cum filio, et non solum inter homines, verum etiam inter mulieres, tam civiles, quam rurales, tam parvas quam maiores*; isto, kol. 1193.

³⁵ Konrad Eubel, *Hierarchia catholica medii aevi*, sv. 1, Münster 1913., str. 197; Kerler, *Geschichte der Grafen*, str. 67. Poziv d'Alençonu na savez s da Carrarom u: DF, br. 4892. O Franji da Carrari vidi: Benjamin G. Kohl, Carrara, Francesco da, il Vecchio, u: *Dizionario Biografico degli Italiani*, sv. 20, Rim 1977., <http://www.treccani.it/enciclopedia/carrara-francesco-da-il-vecchio_%28Dizionario-Biografico%29/> [zadnji pristup: 4. svibnja 2018.]; isti, *Padua under the Carrara, 1318-1405*, Baltimore 1998., posebice str. 104-114 i 205-222.

i moćnog obiteljskog klana, čiji se posjedi nalaze u samoj blizini Patrijarhata i Venecije, bila je potencijalno vrlo opasna za sve protivnike d'Alençonu i da Carrare. Uistinu, kardinal-patrijarh prodao je da Carrari strateški važnu utvrdu San Polo di Piave i tako prepustio gospodarima Padove odličnu odskočnu dasku za osvajanje treviške komune, posjeda pod vlašću austrijskih vojvoda, Habsburgovaca.³⁶ Nepune dvije godine kasnije, u veljači 1384., Franjo da Carrara službeno je postao gospodarom Trevisa.³⁷ Kao posljedica ove plodne suradnje i da Carrarinih uspjeha Furlanijom su kružile glasine da će kardinal-patrijarh neminovno napustiti Furlaniju, jer se nije odrekao kardinalske časti i Sabinske biskupije, te prepustiti upravu Patrijarhata Franjinom izvanbračnom sinu Conteju, potomku da Carrare kojemu je uistinu bila predviđena crkvena karijera.³⁸ U međuvremenu, dok je d'Alençon sklapao savez s gospodarom Padove, Udine su neprekidno tražile postavljanje novog patrijarha. Sit neposluha, d'Alençon je službeno ekskomunicirao sve furlanske zajednice koje su odbijale prihvatiti njegov legitimni autoritet i titulu.³⁹ Nesloga je ubrzo prerasla u otvoreni sukob i u jesen 1383. žitelji Udina napali su patrijarhu odanu Gemonu.⁴⁰ Sukobljene je stranke pokušala izmiriti kraljica Elizabeta, udovica kralja Ludovika Anžuvinskog, poslajući u Furlaniju Jurja Kravskog kao svog službenog ambasadora.⁴¹ No, furlanski plamen razdora nije se mogao tako jednostavno ugasiti.

Ugrožene savezom d'Alençonu i da Carrare, udinske elite krenule su s projektom stvaranja vlastite koalicije kako bi se učinkovitije suprotstavile rastućoj moći kardinala-patrijarha. Na čelu cijelog fronta stajale su Udine, glavni protivnik d'Alençonove vlasti, predvođene moćnom plemićkom obitelji Savorgnan, istaknutom dinastijom čiji su članovi u ovom razdoblju *de facto* upravljali cijelim gradom.⁴² Službeno odgovorivši kraljici Elizabeti da je s d'Alençonom sklopljen mir (6. travnja 1384.), gradsko vijeće Udina izglasalo je nastavak ratnih sukoba s pristašama kardinala-patrijarha, poimence Čedadada (11. travnja 1384.).⁴³ No cijeli će se sukob uskoro dodatno zakomplicirati i prerasti u pozornicu okršaja brojnih regionalnih sila.

Odmah po Carrarinom osvajanju Trevisa Mletačka Republika osjetila se ugroženom – moćan i ekspanziji sklon dinast ponovno se našao pred samim granicama

³⁶ Giambattista Verci, *Storia della marca trivigiana e veronese*, sv. 16, Venecija 1790., br. 1789; Paschini, *SdF*, str. 595.

³⁷ Galeazzo Gatari, Bartolomeo Gatari i Andrea Gatari, *Cronaca carrarese*, ur. Antonio Medin – Guido Tolomei, *Rerum Italicarum scriptores*, ser. 2, sv. 17/1, Città di Castello 1931., str. 220-226; Kohl, *Padua*, str. 228; Paschini, *SdF*, str. 596.

³⁸ ASV, Collegio, secreti, reg. 1382-1385, fol. 30r; Roberto Cessi, *Venezia e la preparazione della guerra friulana (1381-1385)*, *MSF*, sv. 10, Udine 1914., str. 427; Kohl, *Padua*, str. 230; Paschini, *SdF*, str. 602-603.

³⁹ *DF*, br. 4886 (ekskomunikacija Karnije), br. 4898 (podizanje interdikta s Udina).

⁴⁰ *DF*, br. 4965, br. 4970; Paschini, *SdF*, str. 598.

⁴¹ *DF*, br. 4967; *PF*, sv. 1, str. 342; Paschini, *SdF*, str. 599.

⁴² O obitelji Savorgnan temeljna je publikacija: Laura Casella, *I Savorgnan. La famiglia e le opportunità del potere*, Rim 2003., ovdje posebice str. 25-28.

⁴³ *DF*, br. 5004 (odgovor Elizabeti, 6. travnja 1384.), br. 5005 (odluka o nastavku rata s Čedadom, 11. travnja 1384.).

Prejasne. Štoviše, preko suradnje s akvilejskim patrijarhom opasni gospodar Padove mogao bi svoje posjede dodatno povećati do te mjere da bi s kopna gotovo potpuno opkolio Veneciju i primorao Gospodaricu Mora na potencijalno pogubnu kopnu bitku. Cijela je situacija poprimila alarmantne tonove u srpnju 1384., kada je da Carrara službeno odbio potvrditi mletačke trgovačke privilegije u Trevisu, povlastice koje su bivši gospodari, Habsburgovci, spremno priznavali.⁴⁴ Kap koja je konačno prelila čašu i natjerala Prejasnu Republiku na odlučno zauzimanje novog, proaktivnog stava spram furlanskog razdora bila je arbitražna presuda Franje da Carrare, objavljena 31. srpnja 1384., kojom je gospodar Padove kanio pacificirati Furlaniju i otvoriti si širom vrata za ekspanziju svog gospodstva.⁴⁵ Prema toj su odluci svi oružani sukobi trebali smjesta prestati, zatvorenici biti pušteni na slobodu, okupirane zemlje vraćene i, najvažnije, svi su unisono trebali službeno priznati vlast kardinala-patrijarha d'Alençona kao legitimnog glavaru akvilejske Crkve te gospodara Padove kao arbitra u svim budućim sporovima u Patrijarhatu. Provedbom ove arbitraže u djelo da Carrara bi osigurao plodno tlo za širenje svog utjecaja i stvaranja obruča oko tradicionalnog neprijatelja, Venecije. Odlučni da se traumatična iskustva Rata za Chioggia više nikada ne ponove, mletački patriciji odlučili su se energičnije umiješati u furlanske prilike. Rezultat te nove, smjele mletačke politike bio je službeno venecijansko pokroviteljstvo udinske lige.

Mletački *Collegio* već je 10. lipnja 1384. izglasao isplatu izdašne provizije Fridriku Savorgnanu, dvije stotine dukata mjesečno dokle god bude trajao rat i dvije tisuće dukata godišnje u slučaju poraza, kako bi se dodatno osnažila koalicija suprotstavljena da Carrari.⁴⁶ No situacija je nakon da Carrarine arbitražne presude postala previše opasna za slabo strukturiran savez. Štoviše, Savorgnanovi su saveznici, umorni od ratovanja, prihvatili Franjinu arbitražu i u kolovozu 1384. potpisali primirje s kardinalom-patrijarhom.⁴⁷ Čak su i Udine poslale svoje zastupnike kako bi se s d'Alençonom sklopio mir i prekinulo ratno stanje.⁴⁸ Franjo da Carrara postigao je svoj cilj i Prejasna Republika morala je hitno intervenirati. Prvotni plan bio je razbiti savez d'Alençona s gospodarom Padove i pridobiti kardinala-patrijarha, zajedno s minulim udinskim frontom, na svoju stranu. Plan nije uspio; glavar akvilejske Crkve odbio je pristati na udruženje s Venecijom, napustivši diplomatske pregovore koji su se vodili u prosincu 1384. godine.⁴⁹ Uvidjevši da je nemoćna razbiti prijeteći dvojac da Carrara – d'Alençon, Venecija se odlučila upustiti u novi projekt: stvaranje

⁴⁴ Cessi, *Venezia e la preparazione*, str. 425 (s navodom izvora); Paschini, *SdF*, str. 601.

⁴⁵ Verci, *Storia della marca*, sv. 16, br. 1822; Federico Seneca, *L'intervento veneto-carrarese nella crisi friulana (1384-1389)*, u: *Studi di storia padovana e veneta*, ur. Paolo Sambin – Federico Seneca – Maria Cessi Drudi, *Miscellanea di studi e memorie*, sv. 8, Venecija 1952., str. 6; Cessi, *Venezia e la preparazione*, str. 430; Paschini, *SdF*, str. 604; Kohl, *Padua*, str. 230.

⁴⁶ *DF*, br. 5014; Paschini, *SdF*, str. 606.

⁴⁷ *DF*, br. 5025; Seneca, *L'intervento veneto-carrarese*, str. 7.

⁴⁸ Verci, *Storia della marca*, sv. 16, br. 1823; Seneca, *L'intervento veneto-carrarese*, str. 7.

⁴⁹ Cessi, *Venezia e la preparazione*, str. 441-442; Seneca, *L'intervento veneto-carrarese*, str. 10.

formalnog saveza u Akvilejskom patrijarhatu pod službenim pokroviteljstvom *Serenissime* s ciljem razbijanja moći da Carrare.

Pregovori oko sklapanja saveza započeli su u siječnju 1385. godine i vodili su se s članovima udinske koalicije, Fridrikom Savorgnanom i njegovim saveznicima. Dana 20. siječnja 1385. mletački je senat raspravljao o potankostima ugovora koji su dogovorili s furlanskim predstavnicima i na taj je način izglasano da će "liga za obranu Furlanije" biti sklopljena na pet godina i usmjerena protiv svih koji bi se drznuli "napasti zemlje i mjesta domovine Furlanije i akvilejske Crkve, osim presvetog gospodina pape, prejasnog gospodina rimskoga cara, krune i Kraljevstva ugarskog, gospode vojvoda Austrije i gospodina grofa Goričkog".⁵⁰ Konačno je 8. veljače 1385. u Gradežu službeno sklopljen formalan i obavezujući savez između Venecije i udinskog fronta.⁵¹ Venecija je na taj način preuzela ulogu "paladina" Akvilejskog patrijarhata i predanog borca za "autonomiju" Furlanije.⁵² Nadalje, Fridrik Savorgnan, vođa promletačkog tabora Furlanije, službeno je prihvaćen u venecijansko Veliko Vijeće postavši počasnim plemićem Prejasne Republike.⁵³ Pozornica je bila spremna za početak velikog okršaja dviju snažnih sila.

Odbijajući priznati da Carrarinu arbitražnu presudu, promletački savez, koji je sebe zvao i "Sretnom unijom" (*Unio felix, Felix liga, Liga felici*), ubrzo je isprovocirao gospodara Padove i kardinala-patrijarha u otvoreni oružani sukob.⁵⁴ Ratovi koji su bjesnjeli Furlanijom vodili su se promjenjivom srećom, no od ljeta 1385. sve do početka narednog desetljeća sukobljene strane nisu uspjele postići trajniji mirovni

⁵⁰ *Ipsa liga et unio esse debeat ad deffensionem patrie Foroiiuli contra quoscumque dominos, comunitates et personas cuiuscumque conditionis existant invadentes terras et loca patrie Foroiiuli et Ecclesie Aquilegiensi exceptis sanctissimo domino papa, serenissimo domino imperatore Romanorum, chorona et regno Hungarie, dominis ducibus Austrie et domino comite Goritie*; ASV, Senato, Deliberazioni, Misti, reg. 39, fol. 37v. Cijela rasprava oko ugovora proteže se na folijama 37v-39r. Paschinijev navod, koji se tako često nekritički preuzimao u historiografiji, da su Udine i Savorgnani stvorili "ligu za obranu Furlanije" 20. siječnja 1384. bez mletačke umiješanosti u potpunosti je netočan; usp. Paschini, *SdF*, str. 600; Brunettin, *L'evoluzione impossibile*, str. 219 i bilj. 641. Paschini ovu tvrdnju nije potkrijepio nikakvim navodom izvora, no činjenica da u tekstu opisuje stavke ugovora koji sam citirao u ovoj fusnoti navodi na zaključak da se jednostavno radi o pogrešnoj dataciji: 20 siječnja 1384. *more veneto* je 1385. godina. Paschini zasigurno nije poznao samo vrelo i podatke je preuzeo iz sekundarne literature jer bi mu u protivnom bilo jasno da je ovaj ugovor, u čije je sklapanje Venecija itekako bila umiješana, samo skica koja je prethodila zaključnom stvaranju promletačke lige.

⁵¹ Izvorna listina nalazi se u: ASV, Miscellanea atti diplomatici e privati, b. 25, br. 766. Koliko mi je poznato, ovaj ključni dokument još uvijek nije kritički objavljen u cijelosti; Cessi, *Venezia e la preparazione*, str. 442-445; Paschini, *SdF*, str. 607; Seneca, *L'intervento veneto-carrarese*, str. 13.

⁵² *Venezia prese dunque a atteggiarsi a paladina dei diritti patriarcali e dell'autonomia del Friuli*; Brunettin, *L'evoluzione impossibile*, str. 219.

⁵³ *DF*, br. 5062 (3. travnja 1385., izvor objavljen u: Benedetto Vollo, *I Savorgnani: Storia, Venecija 1856.*, str. 220); Paschini, *SdF*, str. 608.

⁵⁴ Primjerice, vijećnici Udina savez su nazvali *Unio felix* i *Liga felici* u istom zaključku (Seneca, *L'intervento veneto-carrarese*, str. 37, bilj. 64). *Liga felici* također u: Verci, *Storia della marca*, sv. 16, br. 1846. Vidi i dokument 3 u prilogu ovoga članka.

sporazum.⁵⁵ Konflikti su se nastavili čak i nakon d'Alençonova odlaska sa stolice Sv. Hermagore i imenovanja novog patrijarha *in titulum*, češkog plemića Ivana Soběslava 1387. godine.⁵⁶ Tek će mletačkim osvajanjem Trevisa, krahom da Carrarine premoći u regiji i potpisivanjem mirovnog sporazuma 21. veljače 1391. između Čedadada i Udina – posredstvom mletačkog izaslanika Jakova (tal. Giacomo) Gradeniga – sukobi konačno biti pacificirani i središnja vlast Patrijarhata pod vodstvom patrijarha Ivana donekle profunkcionirati.⁵⁷ Stanje mira, nažalost, neće potrajati zadugo jer će krvne osvete, zbog čega će na kraju biti ubijen i sam patrijarh Ivan, ponovno gurnuti svjetovno gospodstvo akvilejske Crkve u još jednu krvavu epizodu kaotičnog ratovanja sukobljenih tabora.⁵⁸

Sagledavši cijelu situaciju kroz Robinsonovu paradigmu teorije kolaboracije, Sretna unija rezultat je mletačke politike interveniranja u susjedna područja koja su bila potencijalno opasna za Prejasnu Republiku. Furlanija pod d'Alenconom i efektivnom moći da Carrare pretvorila je Akvilejski patrijarhat u "pograničje nesigurnosti" za Veneciju: politički nestabilno granično područje koje rapidno potpada pod utjecaj i kontrolu neprijateljskih političkih faktora i na taj način ugrožavajući samu Mletačku Republiku. U trenutku kada je situacija dosegla kritičan stadij – nakon da

⁵⁵ O samom tijeku ratnih operacija i diplomatskih misija vidi detaljnije u: Paschini, *SdF*, str. 611-629; Seneca, *L'intervento veneto-carrarese*, str. 27-65.

⁵⁶ Razdoblju Ivana Soběslava u Akvilejskom patrijarhatu u recentno je vrijeme posvećena magistarska radnja koja je potom objavljena u obliku znanstvene monografije; Ondřej Schmidt, *Jan z Moravy: Zapomenutý Lucemburk na aquilejském stolci*, Prag 2017. I dalje je koristan kraći pregled Ivanovog mandata u: Paschini, *SdF*, str. 631-661. U kontekstu rata Sretne unije i da Carrare vidi i: Seneca, *L'intervento veneto-carrarese*, str. 66-93; isti, *Il conflitto fra Giovanni di Moravia e gli Udinesi (1389-1394)*, *Archivio veneto*, ser. 5, sv. 46-47, Venecija 1950., str. 45-68.

⁵⁷ O mletačkom osvajanju Trevisa vidi: Roberto Cessi, *Il tumulto di Treviso (1388)*, u: isti, *Dopo la Guerra di Chioggia: Il nuovo orientamento della politica veneziana alla fine del secolo XIV*, ur. Marina Zanazzo, Venecija 2005., str. 87-115. O slomu da Carrare u regiji; Kohl, *Padua*, str. 245-255. Tekst mirovnog sporazuma nije sačuvan, no mir sklopljen u veljači 1391. iščitava se iz kasnijeg sporazuma (3. travnja 1393, *DF*, br. 5680) i slavlja koje su stanovnici Udina priredili kako bi proslavili pacifikaciju sukoba (22. veljače 1391., *DF*, br. 5577). Vidi više u: Schmidt, *Jan z Moravy*, str. 122 (koji ispravlja prethodne datacije mira s 22. na 21. veljače).

⁵⁸ Naime, 15. veljače 1389., dok je slušao misu u crkvi sv. Stjepana kraj svoje kuće u Udinama, Fridrika Savorgnana okrutno je umorila banda urotnika. Uključen u urotu bio je i maršal (*marescalcus*) patrijarha Ivana; *DF*, br. 5453; Vollo, *I Savorgnan*, str. 234-236; Paschini, *SdF*, str. 639-640; Pier Silverio Leicht, *La giovinezza di Tristano di Savorgnano*, u: isti, *Studi di storia friulana*, Udine 1955., str. 16-17. Ovo ubojstvo, unatoč kasnijim mirovnim sporazumima, nije bilo zaboravljeno i Fridrikov nasljednik, Tristan Savorgnan, i rođak, Nikola Savorgnan, osvetit će očevu smrt ubojstvom biskupa Concordije (22. lipnja 1392.) – navodnog instigatora Fridrikovog ubojstva – te, na kraju, i ubojstvom samog patrijarha Ivana (13. listopada 1394). Anonimni akvilejski kroničar ovo je ubojstvo, tipičan primjer *vendette*, opisao riječima: *et sic vindicta facta fuit de morte ipsius domini Frederici Savorgnani*; De Rubeis, *MEA*, appendix, str. 15. Vidi i: *DF*, br. 5631-5632 (o ubojstvu biskupa Concordije), br. 5753-5754 (o ubojstvu patrijarha Ivana); Paschini, *SdF*, str. 654-655, str. 659-660; Leicht, *La giovinezza*, str. 23-24, Brunettin, *L'evoluzione impossibile*, str. 222; Casella, *I Savorgnan*, str. 25-26; Andrea Tilatti, *Tra santità e oblio: storie di vescovi uccisi in Italia nordorientale (secoli XIII-XIV)*, u: *L'évêque, l'image et la mort. Identité et mémoire au Moyen Âge*, ur. Nicholas Bock – Ivan Foletti – Michele Tomasi, Rim 2014., str. 617-619; Schmidt, *Jan z Moravy*, str. 147.

Carrarine arbitražne presude i *de facto* raspada d'Alençonove opozicije – Venecija je morala intenzivnije intervenirati kako bi bila u stanju držati daljnji razvoj potencijalne ugroze pod kontrolom. Riječ je o sekvenci događaja u potpunoj harmoniji s Robinsonovom teorijom prema kojoj je “tranzicija iz jedne faze imperijalizma u sljedeću vođena potrebom rekonstrukcije i održavanja kolaborativnih sistema koji su se raspadali”.⁵⁹ Kako svaka intervencija u “pograničja nesigurnosti” uvijek ovisi prvenstveno o kolaboraciji s lokalnim čimbenicima, Venecija je morala pronaći siguran oslonac među lokalnim, furlanskim silama. Ne želeći uzurpirati tradicionalne okvire vlasti, *Serenissima* je izvorno željela kao kolaboracionista pridobiti i samog kardinala-patrijarha, no u tome nije uspjela. Tek je nakon ovog neuspjeha Venecija odlučno krenula u koaliciju s *de iure* pobunjeničkim frontom, frakcijom u Patrijarhatu koja nije priznavala kardinala d'Alencona za legitimnog glavara akvilejske Crkve. Tu grupu pobunjenika Mlečani su reanimirali, dodatno strukturirali, financijski potpomogli i diskurzivno transformirali u alijansu za obranu Furlanije i slobode akvilejske Crkve.⁶⁰ Mletačka intervencija, analizirana kroz konceptualni aparat Ronalda Robinsona, rezultat je pericentričnog pritiska generiranog da Carrarinim uspjesima u Furlaniji i ostvarena je kroz kolaboraciju s udinskim frontom predvođenim Savorgnanima. Iako su obje strane profitirale stvaranjem Sretne unije, Venecija je kao sila koja intervenira ipak izvukla više koristi od udinske koalicije, lokalnih kolaboracionista. Primjerice, Mlečani su se obavezali pokriti polovinu vojnih troškova, no dok su njihove postrojbe morale pomoći samo unutar granica Patrijarhata, vojska udinske koalicije morala se obavezati pomagati Veneciji na kojem god području bude bilo potrebno.⁶¹

Za vrijeme ovog burnog d'Alençonovog mandata i stvaranja procarrarinskog i promletačkog fronta u Furlaniji, patrijaršijski kancelar Ulrik Susanna ostao je odan svom legitimnom gospodaru Filipu d'Alençonu, baš kao što je i svih prethodnih godina vjerno služio njegovim prethodnicima. Zbog svoje nepokolebljive odanosti – koju je morao održati ukoliko je želio nastaviti obnašati dužnost službenog pa-

⁵⁹ “The transition from one phase of imperialism to the next was governed by the need to reconstruct and uphold a collaborative system that was breaking down.”; Robinson, *Non-European Foundations*, str. 139.

⁶⁰ Tako je mletački kroničar, suvremenik ovih zbivanja, da Carraru opisao kao okupatora i d'Alençonove pristaše nazvao “pobunjenicima”. *Ducale dominium ad reconciliandum controversiam praedictam pro tranquillo statu patriae Foroiulii amicabiliter laborabat; sed ipse cardinalis, suasionibus, immo deceptionibus Francisci de Carraria, omnia amicabili eiusdem dominii interpositione adhaesit Paduano, qui, non ad finem reconciliandi Patriam, sed ut callide eam occuparet, ... ligam contraxit cum eodem cardinale, qui se Paduan transtulit*; Rafaino Caresini, *Chronica a. 1344-1388*, ur. Ester Pastorello, *Rerum Italicarum scriptores*, ser. 2, sv. 12/2, Bologna 1922., str. 63. *Firmata unione inter ipsum Dominium et caetera loca Foro Iulii, exceptis Civitate Austriae, Portogruario, Valvasono et Sancto Vito, quae suae ecclesiae et Patriae rebellia extiterant*; na ist. mj.

⁶¹ Cessi, *Venezia e la preparazione*, str. 444. S druge strane, kroničar Caresini pisat će kako je Venecija pokrivala sve troškove Sretne unije: *Totum expensarum onus remansit ducale dominio*; Caresini, *Chronica*, str. 63.

trijaršijskog kancelara – Ulrik se morao odlučno svrstati protiv udinskog fronta i mletačke Sretne unije. No javni iskaz vjernosti d'Alençonu i da Carrari nosio je sa sobom i određene neugodne posljedice: udinske su vlasti zaplijenile sva dobra Ulrika Susanne koja su se nalazila na prostorima pod ingerencijom promletačke lige.⁶² Ironično, zbog svoje iskazane vjernosti nesretnom je kancelaru bila konfiscirana i imovina prethodno dodijeljena upravo zbog vjernog obnašanja službe. Položaj autora *Lucifera* stoga se može jasno odrediti unutar ključnog sukoba koji je podijelio žiteljstvo Patrijarhata na dvije sukobljene frakcije; Ulrik je svoj priručnik pisao iz politički determinirane pozicije, kao vjeran podržavatelj kardinala-patrijarha čiji je autoritet službeno priznao samo dio žiteljstva svjetovnog gospodstva akvilejske Crkve. Stoga se i navodi u *Luciferu* – pisani nakon odlučnog stupanja Venecije u koaliciju protiv d'Alençonu, nakon pljenidbe Ulrikovih dobara i za vrijeme kancelarova prinudnog bijega iz Udina – moraju sagledati kao krajnje pristran narativ. No gdje se u cijeloj priči nalazio Dujam od Castella, navodni uzurpator Markgrofovije Istre?

Gospodari Castella Porpetta, posjeda koji će cijeloj obitelji nadjenuti to topnimsko prezime, i Tarcenta (slov. Čenta), Dujmovi preci bili su istaknuti plemići i utjecajni zemljoposjednici u Akvilejskom patrijarhatu.⁶³ Nadalje, ovaj je furlanski plemićki klan bio tijesno, vjeruje se i rodbinski povezan s istaknutim hrvatskim plemićima, grofovima Krčkima.⁶⁴ Zbog tih međusobnih veza Rikard od Castella izričito je istaknuo u svojoj službenoj zakletvi vjernosti grofovima Goričkima da će vjerno služiti i ratovati na strani Goričkih protiv sviju, osim protiv Bartolomeja Krčkog i njegovih nasljednika.⁶⁵ Štoviše, u 15. stoljeću će obje porodice, kako grofovi Krčki tako i furlanski gospodari Castella, preuzeti obiteljsko ime Frankapani.⁶⁶ Članovi obitelji Castello, česti podržavatelji gibelinskih sila u regiji, tradicionalno predvođe-

⁶² DF, br. 5312.

⁶³ Gospodari Castella sjedili su među predstavnicima zemljoposjedničkog plemstva u Furlanskom parlamentu; PF, sv. 1, str. LXXXVI, str. CLXXI. O obitelji Castello vidi: Michele Zacchigna, *La società castellana nella patria del Friuli: Il dominio dei di Castello (1322-1532)*, Studi, sv. 1, Trst 2007., str. 15-32.

⁶⁴ Doimo Frangipane, *La famiglia Frangipane, Harmonia*, sv. 5, Cividale del Friuli-Udine 2007., str. 35-41. Do danas nije točno utvrđeno na koji su način rodbinski povezani i jesu li uopće u krvnom srodstvu hrvatski plemići grofovi Krčki i furlanski vlastelini od Castella; Doimo Frangipane – Ivan Mirnik, Frankapanske medalje, *Peristil: Zbornik radova za povijest umjetnosti*, sv. 44/1, Zagreb 2001., str. 20-24. S druge strane, utvrđeno je da ni furlanski ni hrvatski Frankapani nisu u nikakvom srodstvu s rimskim Frangipanima; Luka Špoljarić, *Illyrian Trojans in a Turkish Storm: Croatian Renaissance Lords and the Politics of Dynastic Origin Myths*, u: *Portraying the Prince in the Renaissance: The Humanist Depiction of Rulers in Historiographical and Biographical Texts*, ur. Patrick Baker i dr., Berlin 2016., str. 121-156, posebice str. 124-142.

⁶⁵ Vincenzo Joppi, *Documenti goriziani del secolo XIV (dalje: DG 9)*, AT, ser. 2, sv. 15/2, Trst 1890., br. 201.

⁶⁶ Prvi pripadnik obitelji Castello koji se počeo kititi prezimenom Frankapan bio je Jakov (tal. Giacomo) od Castella u čijoj diplomu s padovanskog sveučilišta iz 1487. godine stoji *ex nobilissima Francapanum familia*; Frangipane, *La famiglia*, str. 39. Prvi krčki knez koji je preuzeo ime Frankapan bio je Nikola Krčki 1422.; Špoljarić, *Illyrian Trojans in a Turkish Storm*, str. 126. Usp. također osvrt Ivana Mirnika na knjigu: Luc Orešković, *Les Frangipani: Un exemple de la réputation des lignages au XVIIe siècle en Europe*, objavljen u *Povijesni prilozi*, sv. 27, Zagreb 2004., str. 167-179.

nih ratobornim grofovima Goričkima – nasljednim advokatima akvilejske Crkve i gospodarima Pazinske knežije u Istri – sudjelovali su u raznim ključnim trenucima u povijesti Furlanije i Istre. Tako je Artuik od Castella bio jedan od glavnih podržavatelja grofova Goričkih u ratovima koji su bjesnjeli Furlanijom i Istrom krajem 13. stoljeća, te je služio kao podestat Kopra (1278.) i podestat Trevisa (1284.); zatočeništvo Nikole od Castella isprovociralo je reakciju Bartolomeja Krčkog koji je zbog toga napao patrijaršijske sile i Udine 1332. godine, oslobodivši Nikolu iz zatvora i desetkujući protivničku vojsku; Ivan Franjo (tal. Giovanni Francesco) bio je poznati razbojnik i navodni sudionik u ubojstvu patrijarha Bertranda de Saint-Genièsa 1350. te je zbog svoje umiješanosti u atentat bio javno dekapitiran u Udinama, a njegova je glava potom natakuta na koplje i nošena po cijelom gradu.⁶⁷

Iako su često svoju pomoć poklanjali gibelinskim silama, u sukobu između d'Alençonu i udinske koalicije gospodari Castella odlučili su promijeniti tradicionalnu obiteljsku političku afilijaciju. Već 10. lipnja 1382. Dujam od Castella predstavlja Udine kao poslanik kod kardinala Pileja od Prate koji je pokušavao pomiriti sukobljene furlanske tabore.⁶⁸ Nadalje, Dujam je osobno bio prisutan u pregovorima s Venecijom u Gradežu u siječnju 1385. i tako se među imenima izvornih potpisnika dokumenta kojim je stvorena promletačka Sretna unija nalaze upravo Dujam i Nikola od Castella.⁶⁹ Stoga je i službeno poslanstvo koje je Liga 31. listopada iste godine uputila k Svetoj Stolici djelovalo i u ime gospodara Castella.⁷⁰ Dujam od Castella je kao predstavnik mletačke Sretne unije i plemeniti vojskovođa vodio oružane snage alijanse zajedno s mletačkim poslanikom Franjom Zanejem (tal. Francesco Zane) u revindikaciju Portogruara koji je osvojio d'Alençonu odan Rikard of Valvasonea.⁷¹ Nadalje, kao vjerni podržavatelj udinske koalicije i obitelji Savorgnan, Dujam od Castella "i svi njegovi nasljednici iz njegove kuće" službeno su prihvaćeni 10. srpnja

⁶⁷ Za Artuika vidi: Paschini, *SdF*, str. 394, 397; Marcello Grego, *L'attività politica di Capodistria durante il XIII secolo*, *AMSI*, sv. 49, Poreč 1937., str. 43; Giovanni Battista Picotti, *I Caminesi e la loro signoria in Treviso dal 1283 al 1312*, Livorno 1905., str. 84 i 94. Za Nikolu vidi: *DF*, br. 2201 (objavljen u: Giuseppe Bianchi, *Documenti per la storia del Friuli dal 1326 al 1332*, Udine 1845., br. 755); Paschini, *SdF*, str. 457. Za Ivana Franju vidi: *DF*, br. 2992, br. 3358; *PF*, sv. 1, str. 155-156; *Chronicon spilimbergense*, ur. Giuseppe Bianchi, Udine 1856., str. 8-9; Brunettin, *L'evoluzione impossibile*, str. 203; Andrea Tilatti, Principe, vescovo, martire e patrono: Il beato Bertrando di Saint-Geniès patriarca d'Aquileia (+1350), *Rivista di storia e letteratura religiosa*, sv. 27, Firenze 1991., str. 442.

⁶⁸ *Deliberationem fuit quod Domini Rizardus de Valvesono et Doymus de Castello et Nicolaus notarius Manini debent continuo esse penes Dominum Cardinalem de Pratta qui est penes Dominum Comitem de Goricia ad tractandum supra factis nostris cum Domino Cardinali de Alenchonio et pro expensis per eos fiendis debeant accipi de Canipa Utinensis XX marchas denariourum dandas eisdem*. Riječ je o odredbi udinskog vijeća koja je objavljena u: Attilio Hortis, *Giovanni Boccacci ambasciatore in Avignone e Pileo da Prata proposto da' Fiorentini a Patriarca di Aquileia*, Trst 1875., str. 71. Vidi i: Cessi, *Venezia e la preparazione*, str. 422-423.

⁶⁹ *ASV*, Senato, *Deliberazioni*, Miste, reg. 39, fol. 39r. Ostali furlanski plemići koji su podržali Savorgnanovu ligu bili su Vjenceslav od Spilimberga, gospodari od Colloreda, Franjo od Prampera i gospodari Maniaga; Cessi, *Venezia e la preparazione*, str. 442.

⁷⁰ De Rubeis, *MEA*, kol. 970; Paschini, *SdF*, str. 612.

⁷¹ Di Ailino, *Historia belli*, kol. 1195; Paschini, *SdF*, str. 613.

1387. kao građani Udina.⁷² Tog je datuma u udinsku zajednicu upisan velik broj Savorgnanovih i mletačkih podržavatelja, no Dujam od Castella stoji na samom vrhu poduže liste novih građana. Kao odlučni privrženici promletačke Sretne unije, gospodari Castella "prisvojili su politički prostor prikladan moći svoje loze".⁷³ Zbog ustrajnosti u tom političkom savezu Dujam od Castella će, slično svome pretku Ivanu Franji, biti jedan od sudionika u ubojstvu patrijarha Ivana Soběslava 1394. godine kako bi se krvno osvetila smrt Franje Savorgnana.⁷⁴

Iz svega navedenoga proizlazi da je Dujam od Castella stajao u potpuno oprečnoj poziciji od one koju je zauzeo kancelar Ulrik Susanna. Vokabularom Dujmova vremena, u Akvilejskom su se patrijarhatu stvorile dvije *adherentie*: kompleksni hijerarhijski savezi predvođeni gospodarima Padove i kardinalom-patrijarhom d'Alençonom s jedne strane, te Venecije i Savorgnanima s druge.⁷⁵ Dujam od Castella bio je *adhaerens* ili *colligatus* mletačke Sretne unije: službeni podržavatelj lige i punopravni član *adherentie* od kojega se očekivala puna podrška i predan rad na zajedničkom cilju ograničavanja moći da Carrare i smjeni Filipa d'Alençona.⁷⁶ Međutim miješanjem u upravu Akvilejskog patrijarhata Mlečanima i njihovim *colligatima* otvorila su se još jedna vrata: slobodna intervencija u akvilejsku Markgrofoviju Istru.

Po mišljenju Luigija Frangipanea, sastavljača najdetaljnije genealogije furlanskih Frankapana, Dujma je za markgrofa Istre, predstavnika akvilejskih patrijarha zaduženog za ravnanje Markgrofovijom Istrom, imenovao sam patrijarh d'Alençon 1384., za vrijeme kratkotrajnog mira između sukobljenih furlanskih tabora i prije službenog stvaranja Sretne lige.⁷⁷ Nažalost, ova tvrdnja nije potkrijepljena nikakvim navodom izvora te se stoga ne može smatrati pouzdanom. Štoviše, spisi sjednica vijeća grada Udina, takozvani *Annales civitatis Utini*, svjedoče da je *dominus Doymus de Castello Porpeti* obnašao čast istarskog markgrofa već u rujnu 1379., još za vrijeme

⁷² *Dominus Doymo di Castello pro se et omnibus suis consentibus (sic!) de domo sua*. Svugdje drugdje u listi stoji fraza *et suis discendentibus*, tako da je prethodna rečenica zasigurno *lapsus calami*; DF, br. 5279.

⁷³ *Assorbiti dal neonata centralismo udinese, i di Castello occuparano uno spazio politico consono all'altezza del loro lignaggio praticando, al pari di altri gruppi consortili, una deriva filoveneziana capitanata dai Savorgnano che aveva per obiettivo il contenimento della potenza carrarese*; Zacchigna, *La società*, str. 27.

⁷⁴ Vidi bilj. 58.

⁷⁵ Isabella Lazzarini, *Communication and Conflict: Italian Diplomacy in the Early Renaissance, 1350-1520*, Oxford 2015., str. 107. Vidi i: Giovanni Soranzo, *Collegati, raccomandati, aderenti negli stati italiani dei secoli XIV e XV*, *Archivio storico italiano*, sv. 99/1, Firenca 1941., str. 3-35.

⁷⁶ Isabella Lazzarini opisala je veze poput *adherentie* kao "na pola puta između političkog saveza i feudalnog potčinjenja."; Lazzarini, *Communication and Conflict*, str. 107. Vidi još i: Ugo Petronio, "Adhaerentes": Un problema teorico del diritto comune, u: *Scritti in memoria di Domenico Barillaro*, Milano 1982., str. 40-82. Budući da je jedan od uvjeta za punopravni položaj člana (*colligatus, adherens*) bio navod u samom sporazumu *adherentie*, a Dujam od Castella se uistinu spominje u ugovoru iz veljače 1385., gospodari Castella bili su punopravni članovi mletačke Sretne unije.

⁷⁷ *1384 fatta la pace, accolto il Patriarca in Udine, questi concesse a Doimo il Marchesato d'Istria*; *Genealogia dei Frangipane, Signori di Castello e Tarcento dal 1186 - al 1891*, ur. Luigi Frangipane, Udine 1891., tablica 3. O istarskim markgrofovima vidi: Banić, Buzet, str. 60-62.

vlдавине patrijarha Markvarda od Randecka.⁷⁸ Ne priznajući vlast Markvardova nasljednika, kardinala d'Alençon, Dujam od Castella je, po svemu sudeći, odbijao odreći se dodijeljene mu titule, iako je ona vrlo vjerojatno bila vremenski ograničena na period od jedne ili dvije godine.⁷⁹ Kao predani neprijatelj kardinala d'Alençon, *de facto* vladajući markgrof Istre i izvorni potpisnik Sretne unije, istaknuti furlanski plemić *miles Doymo di Castello* bio je, kao što svjedoče sljedeći dokumenti, nesumnjivo promletački činovnik u regiji koji je za cijelog trajanja svog vladanja ostao u bliskim odnosima s Prejasnom Republikom i udinskom koalicijom.

Prvi dokument koji izravno svjedoči o upravi Dujma od Castella u Istarskoj markgrofoviji sastavljen je 4. ožujka 1385., nepuni mjesec po sklapanju Sretne lige.⁸⁰ Riječ je o naredjenjima koje je Dujam od Castella dao svojim podanicima u Labinu. Markgrof je prvo od labinskih sudaca tražio da mu se izruče "neki zatvorenici" koji su bili uhićeni u labinskoj luci. Građani Labina održali su sudsku sjednicu i, "želeći poslušati naredbe kako prečasnog patrijarha tako i gospodina Dujma markgrofa Istre", prepustili zatvorenike markgrofu koji ih je potom pustio na slobodu. Smisao ovih podataka razotkrivaju tek zapisnici sa sjednica mletačkog senata u kojima stoji da se 17. veljače 1385. (1384. *more veneto*) raspravljalo o načinima kako bi se Veneciji izručio Mlečanin zvan *Nicoletto Rizo* i njegovi suradnici koji su tada bili zarobljeni u Labinu zbog gusarenja.⁸¹ Odluka je prvotno prepuštena mletačkom *Collegiju* koji je izglasao da se venecijanski poslanik u Furlaniji, Gerard de Guaconi, javi izravno patrijarhu d'Alençonu i od njega traži izručenje zarobljenih gusara Veneciji.⁸² Ta di-

⁷⁸ [Die XVIII mensis septembris, anno 1379] *Super expositis pro parte domini nostri [patriarche] quod de aliqua societate armatoria subveniatur domino Doymo de Castello Porpeti, qui est electus et creatus marchio in Inustria [sic!], ad sociandum eundem per unum mensem; Biblioteca civica "Vincenzo Joppi" di Udine, Annales civitatis Utini, vol. 6, fol. 241r. Projekt objave zapisnika sjednica udinskih vijeća nedavno je otpočeo i trenutno je objelodanjen prvi svezak koji pokriva najranije sačuvane registre, one iz sredine 14. stoljeća; Annales civitatis Utini (1347.-1353., 1375., 1380.), ur. Vittoria Masutti – Anna Maria Masutti, Udine 2017. Preko projekta digitalizacije rukopisne baštine udinske gradske knjižnice, digitalni preslici rukopisa arhivskog fonda Annales civitatis Utini dostupni su na mrežnim stranicama biblioteke; <<https://www.sbh.it/annales>> [zadnji pristup: 4. svibnja, 2020.].*

⁷⁹ Akvilejski su patrijarsi, naročito nakon razdoblja uprave Bertranda de Saint-Genièsa, istarske markgrofove nastojali redovito rotirati, dajući im Istarsku markgrofoviju u zakup za tisuću libri malih denara godišnje na određeni vremenski period, najčešće jednu ili dvije godine; Gian Rinaldo Carli, *Appendici di documenti spettanti alla parte quarta delle Antichità italiane*, Milano 1791., str. 133, 223; Paschini, *SdF*, str. 687.

⁸⁰ Dokument 1 u prilogu ovoga članka.

⁸¹ Senato misti – cose dell'Istria (dalje: Misti 2), *AMSI*, sv. 5/1-2, Poreč 1889., str. 80.

⁸² *Gerarde, super omnia habemus cordi negotium Nicoleti Rizo Veneti nostri et sociorum, que capti sunt et retenti per illorum de Albona subditos domini cardinalis et patriarche Aquilegiensis, et propterea comittimus tibi, quod cum litteris nostris credulitatis ire debeas ad reverendissimum dominum cardinalem et patriarcham predictum, cui facta reverentia et salutatione sicut convenit ex parte nostri Dominii, exponere debeas, quod sicut sue reverendissime paternitati notum est, per illos de Albona subditos suos pridie captus fuit Nicoletus Rizo Venetus noster et alii socii sui, qui erant in uno galedello, cum quo comiserunt pirateriam in mari, quod mare a tempore cuius non est memoria in contrarium, cum sanguine, sudore et expensis nostris et nostrorum semper custodiri fecimus et facimus specialiter propter piratas, ut omnes possint cum securitate plenissima navigare, et qua negotium predictum super omnia est nobis cordi pro conservatione honoris, libertatis et status nostri et iurium*

plomatska misija očito nije bila uspješna te je stoga naknadno odlučeno da je najbrži put do Rizovog izručenja ipak preko Dujma od Castella, koji je uistinu poslušao mletačke vlasti i oslobodio zarobljenog gusara. Sagledana zajedno, ta dva povijesna izvora svjedoče o modelima mletačke intervencije u Istru putem kolaboracionista postavljenog iz redova članova Sretne unije. Radi se o neizravnoj venecijanskoj kontroli akvilejskih posjeda, u ovom slučaju Markgrofovije Istre, preko tijesne suradnje sa svojim pristašama postavljenima na upravne funkcije. Za razliku od intervencije u Furlaniji, kontrola nad akvilejskom Istrom bila je prikrivena, pod krinkom ustaljenih administrativnih normi i uvriježenih ureda: Dujam od Castella nosio je drevnu akvilejsku titulu markgrofa Istre i svoju vlast sprovodio na tradicionalnim temeljima i putem ustaljenih praksi, dopustivši i službeno priznavši sudski postupak labinske komune kako bi se zadržao privid lokalne autonomije u odnosu na markgrofovsku vlast. Cijeli je slučaj ipak *de facto* diktiran iz Venecije. Stoga se mletačka intervencijska politika u Istarskoj markgrofoviji razlikuje od one u Furlaniji u jednoj ključnoj sastavnici – kolaboracionisti u Istri bili su obnašatelji tradicionalnih, legitimnih upravnih funkcija. Upravo su zbog toga žitelji Labina mogli jasno izraziti kako žele udovoljiti i patrijarhu i markgrofu, zauzimajući položaj koji bi bio teško održiv u taborski podijeljenoj Furlaniji. Ovakva intervencija u Istri bila je moguća prvenstveno zbog nemogućnosti (ili nezainteresiranosti) d'Alençona i da Carrare da svoj autoritet utvrde u akvilejskoj Istri. Baš kao što postulira Robinson, oblik intervencije ovisio je prvenstveno o prisutnosti i raspoloživosti lokalnih kolaboracionista.⁸³

Drugi dokument vezan za Dujmovu upravu Markgrofovijom Istrom izdao je sam mletački dužd, Antun Venier, u travnju 1385.⁸⁴ Radi se o venecijanskoj intervenciji u tipičan istarski sukob, proizašao iz nejasnih granica između područja pod različitim nadležnostima, u ovom slučaju između mletačkih i akvilejskih ovlasti u pograničnom području između koparske komune i akvilejskoga krasa.⁸⁵ Dužd Venier još

et iurisdictionum nostrorum, sequentes in hac parte vestigia progenitorum nostrorum rogando ipsum dominum cardinalem et patriarcham, tantum efficacissime quantum plus possimus, quatenus consideratis predictis, et atento quod nullam dereobationem fecerunt in aliquo loco vel parte sue reverendissime Patriarchatis nec alicui vel alicuique videlicet de subditis suis sed solum in mari, cuius custodia et iurisdictione spectat ad nos, ut dictum est, placeat eidem domino cardinali et patriarche tenere modum et ordinare cum effectu, quod dicti Nicoletus Rizo et alii socii sui predicti detempti in Albona dentur et assignentur cum bonis et rebus suis in manibus et fortia nostra, ut possimus de eis facere iusticiam propter culpas eorum, ita quod transeat propterea aliis ad exemplum, et res et bona illa dare illis quibus spectant de iure sicut de sua reverendissima paternitate plene speramus; ASV, Collegio, secreti, reg. 1382-1385, fol. 63r.

⁸³ Robinson, *Non-European Foundations*, str. 139.

⁸⁴ Dokument 2 u prilogu ovoga članka.

⁸⁵ Klasični su radovi na tu temu, iako na temelju izvora iz kasnijeg razdoblja: Miroslav Bertoša, *Između gospodarske kategorije i socijalne napetosti (sukobi na mletačko-austrijskoj granici u Istri od XVI. do XVIII. stoljeća)*, *Problemi sjevernog Jadrana*, sv. 5, Rijeka 1985., str. 89-146; isti, *Istra: Doba Venecije (XVI.-XVIII. stoljeće)*, 2. izd., Pula 1995., str. 456-528 (poglavlje Zlokobni 'kunfini' istarski: Sukobi na mletačko-austrijskoj granici u Istri od XVI. do XVIII. stoljeća); Robert Kurelić, *Daily Life on the Istrian Frontier: Living on a Borderland in the Sixteenth Century*, *Studies in the History of Daily Life (800-1600)*, sv. 7, Turnhout 2019. Vidi i: Danijela Juričić Čargo, *Spopadi na avstrijsko-beneški meji u Istri od 1535.*

je prije upućivanja toga pisma bio je u korespondenciji s markgrofom Dujmom koji mu je 17. travnja 1385. javio da je došlo do okršaja između “nekih *mussolata*” (*quidam mussolates*) iz Završja i podanika Petrapilose “na teritoriju akvilejske Crkve i susjednim područjima” (*sub territorio ecclesie Aquilegensis et subiungitis*).⁸⁶ Zbog tog je okršaja, pisao je Dujam duždu, mletački podestat i kapetan Kopra Lovro (tal. Lorenzo, lat. Laurentius) Gradenigo otuđio deset glava stoke jednomu Dujmovom podaniku koji se našao na području koparskog distrikta. Dužd je odmah tražio i drugu strane priče te stoga pisao svome predstavniku u Kopru da ga također izvijesti o istom okršaju; Venier je ubrzo otkrio potankosti koje je markgrof mudro prešutio. Naime, sedam *mussolata* kupilo je “određenu količinu vina” u selu koparskog distrikta Toplovcu (u dokumentu *Iopoloviz*) koji graniči s posjedima Akvilejskog patrijarhata. Dok su rečeni kupci bili na povratku, Dujmovi su ih podanici napali i oteli im sedam konja natovarenih vinom, odnijevši namirnice u Petrapilosu. Čuvši za ovaj delikt, mletački kapetan i podestat Kopra poslao je svog kapetana Slavena (*capitaneus Sclavorum*) da ugovori miran povratak otuđenih dobara kod Dujmova kapetana u Petrapilosu.⁸⁷ Iako je izvorno odgovorio da će dio plijena vratiti, kapetan Petrapilose naknadno je pisao rektoru Kopra da se sukob odigrao izvan teritorija pod venecijanskom ingerencijom i da stoga mletačka vlast nema prava na nikakva potraživanja. Suočen s ovim odgovorom, Lovro Gradenigo je na svoju ruku oteo deset glava stoke od podanika Petrapilose i prodao ih na javnoj dražbi kako bi od tih novaca namirio gubitke opljačkanih kupaca iz Završja. Na taj je način, međutim, sakupljeno svega trideset i dva dukata, što nije pokrilo niti trećinu pretrpljenih gubitaka (obeštećeno je svega dvoje od sedmero *mussolata*). Zbog svega navedenoga – uključujući i činjenicu, kako piše Venier, da se “ti *mussolati* ne mogu vratiti na svoje područje nikojim drugim putem nego preko koparskog distrikta” (*predicti musolati redire non poterant ad partes suas per aliud iter quam per districtum Iustinopolis*) – mletački dužd sada službeno moli markgrofa Dujma da se pobrine namiriti ostatak šteta koje su prouzročili njegovi po-

do 1615. – obmejno ozemlje gospostva Lupoglav in Rašporskega kapetanata, u: *I confini militari di Venezia e dell’Austria nell’età moderna: Genesi, struttura e aspetti militari della difesa territoriale dalle Alpi all’Adriatico*, ur. Miculian Antonio, Piran 2005., str. 45-59; Ivan Miličić, *Aspetti giuridici della linea di demarcazione austro-veneziana in Istria e sua soluzione arbitrale con le sentenze tridentine*, *Atti del Centro di ricerche storiche Rovigno*, sv. 45, Rovinj 2015., str. 111-145.

⁸⁶ Prema Bertoši “*Mussolatima* su u starom romanskom dijalektu nazivali goniče magaraca iz slovenskih zemalja tršćanskog zaleđa (slovenski je naziv tovornik)”; Bertoša, *Istra: Doba Venecije*, str. 518, bilj. 518. *Mussolati* su prvenstveno dolazili iz područja Krasa i Kranjske te se prometnica koja je povezivala Kras s istarskom obalom nazivala *strada dei mussolati*; Giusto Borri, *La strada del Carso e il traffico fra la Carniola, Trieste e l’Istria veneta*, *Pagine Istriane*, ser. 4, sv. 19/26, Trst 1969., str. 43. Ovaj izvor, međutim, otkriva da se *mussolatima* nazivalo i istarsko stanovništvo jer je u ovom slučaju riječ o žiteljima Završja (lat. Pedemons, tal. Piemonte).

⁸⁷ Ured kapetana Slavena, pomoćnika venecijanskog rektora s ingerencijama na području koparskog distrikta, prvi se puta spominje 1349. godine. Ured je regularno obnašao Kopranin, no izvanredno je na njega mogao biti imenovan i Mlečanin; Senato misti – cose dell’Istria (dalje: Misti 1), *AMSI*, sv. 4/1-2, Poreč 1888., str. 58. Tvrdnje Francesca Semija da je ova magistratura utemeljena 1349. su netočne; usp. Francesco Semi, *Capris, Iustinopolis, Capodistria: La storia, la cultura e l’arte*, Trst 1975., str. 157.

danici i isplati odštetu ostaloj petorici opljačkanih *mussolata*. Također je venecijanski dužd od Dujma tražio da disciplinira svoje ljude kako se slični ekscesi više ne bi događali “jer ništa nas morskije ne može zapasti, nego da putovi Istre budu ugroženi” (*quia nihil displicibilius nobis posset accidere, quam strate Istrie rumpentur*).

Iako se ne zna kako je cijeli spor završio i je li Dujam na kraju uistinu disciplinirao svoje podanike i isplatio gubitke nesretnim kupcima koparskog vina, duždovo pismo otkriva nekoliko aspekata mletačko-akvilejskih odnosa kroz prizmu lokalnih prilika na Istarskom poluotoku. Prvo, iz pisma proizlazi da su mletačke vlasti i Dujam od Castella bili u korespondenciji; Venecija se mogla osloniti na svog partnera u Sretnoj ligi u slučaju izbijanja ekscesa, kao što živo svjedoči predstavljani izvor. Na taj je način Prejasna Republika “naplaćivala” svoje pokroviteljstvo udinske lige za obranu Furlanije. O ovom modelu kontrole i intervencije u akvilejske prilike svjedoče još dva pisma koje je mletački dužd uputio Dujmu od Castella, ali ovoga puta ne oslovivši ga markgrofom Istre jer se problematika nije ticala Istarskog poluotoka. Tako je 15. siječnja 1387. dužd Venier od Dujma tražio da pomogne “njemačkim trgovcima” (*mercatores Theotonicis*) koji su bili opljačkani u Furlaniji. Od Dujma se zahtijevala “pomoć i usluga” (*auxilium et favor*) da se tim trgovcima povrate ukradena dobra i osigura siguran put u Veneciju.⁸⁸ Nadalje, 21. veljače 1387. mletački je dužd od Dujma tražio da oštro kazni svoje seljake iz Carlina koji su opljačkali i pretukli bratra Vilima (lat. Guilelmus), prokuratora samostana sv. Antuna u Veneciji, dok je putovao iz Udina u Veneciju.⁸⁹ Dujmova kazna, kako piše dužd Venier, trebala bi biti tako oštra da svima služi kao primjer “kako se u budućnosti niti jedan vaš podanik ne bi drznuo počinuti slična djela”. Valja napomenuti da su prije samo tridesetak godina, za vrijeme vladavine patrijarha Bertranda, podanici gospodara Castella bili poznati pljačkaši i briganti i tu su vokaciju očito zadržali i u d’Alençonovom periodu.⁹⁰ Slično istarskom primjeru, predstavljani izvori pokazuju kako je Venecija od svojih partnera zahtijevala zaštitu vlastitih interesa kroz promociju javnog reda i mira u regiji. Nažalost se iz dosada poznatih vrela ne može saznati kako su predstavljani slučajevi završili te kako je, i je li uopće Dujam ispunio mletačka očekivanja.

Spor između Dujmovih i mletačkih podanika u Istri svjedoči i o dinamici lokalnih sukoba tipičnih za Istarski poluotok u srednjem i ranom novom vijeku. Riječ je o lokalnim sukobima između susjednih komuna čiji su glavni katalizator bile brojne “sive zone” duž granica između mletačkih, austrijskih i akvilejskih teritorija na poluotoku. Ta sporna područja, svojevrsna “ničija zemlja”, bila su plodno tlo za raznolika razbojništva jer nisu efektivno potpadala pod ničiju vrhovnu vlast.⁹¹ Kao što živo svjedoči predstavljeno pismo, dok su se centralne vlasti nadmetale oko inge-

⁸⁸ Dokument 4 u prilogu ovoga članka.

⁸⁹ Dokument 5 u prilogu ovoga članka.

⁹⁰ *DF*, br. 2992; Brunettin, *L’evoluzione impossibile*, str. 203.

⁹¹ Bertoša, *Istra: Doba Venecije*, str. 462; Slaven Bertoša, *Diferencije, Istrapedia*, ur. Goran Prodan, *istrapedia.hr* <<https://www.istrapedia.hr/hrv/579/diferencije/istra-a-z/>> [zadnji pristup: 4. svibnja 2018.].

rencija nad graničnim područjima, lokalno je stanovništvo moglo vješto izbjeći sankcije za počinjene pljačke. Mletačkom politikom intervencije u Akvilejski patrijarhat i stvaranjem Sretne unije takvi sukobi između mletačkih i akvilejskih podanika poprimili su novu dinamiku; Dujam od Castella bio je odgovoran udinskoj koaliciji (koja je djelovala kao svojevrsni predstavnik centralne vlasti) gotovo jednako koliko i Veneciji. Mletačka je vlast na taj način dobila sebi odanog agenta na području koje je nominalno bilo izvan njene jurisdikcije i upravo je preko Dujma od Castella mogla manipulirati pograničnim sukobima u svoju korist. Ipak ostaje otvorenim pitanjem koliko je u provedbi te politike Prejasna Republika bila uspješna jer su rezultati spora oko opljačkanih *mussolata* nepoznati.

U svakom slučaju probleme oko razgraničenja i fiksiranja jasnih granica između triju jurisdikcijskih enklava na Poluotoku Venecija je željela riješiti već u ovom periodu. Tako je 13. svibnja 1388. mletački senat izabrao posebno povjerenstvo za utvrđivanje granica nad spornim područjima između mletačkih i austrijskih posjeda u Istri. Dujam od Castella bio je uključen i u taj projekt. Istom je povjerenstvu naređeno da intervenira u sukob između Dujma i njegovih podanika u Oprtlju te pazinskog kapetana grofa Devinskog – sporu o kojem je mletačke vlasti detaljno izvijestio sam Dujam – kako bi se njihov sukob oko pograničnih jurisdikcija riješio na opću “slogu i mir”.⁹² Venecijanska “duga ruka” upravo se posredstvom Dujma pružila i do akvilejsko-habsburških sporova, uplevši se u rješavanje graničnih pitanja nevezanih za svoje jurisdikcije. Nažalost, istarske granice nije bilo moguće tako brzopotezno riješiti i sukobi oko jurisdikcija nad sivim zonama bezakonja nastavit će se duboko u ranonovovjekovnu eru, stoljećima nakon pada svjetovnog gospodstva akvilejskih patrijarha i mletačke ekspanzije nad Markgrofoviju Istru.⁹³

Zadnji izvor koji svjedoči o Dujmovoju upravi Istarske markgrofovije postavlja više pitanja nego ih rješava. Naime, u misterioznom pismu koje je dužd Venier poslao Dujmu od Castella 17. srpnja 1388., od istarskog se markgrofa izričito zahtijevalo da dade svoju punu podršku i pomoć Mlečaninu Dominiku Bonu (lat. Domenicus Bono) kako bi spomenuti Bon uspio u svom naumu da pridobije “određeno mjesto” (*certum locum*).⁹⁴ Pismo ne sadrži nikakve detaljnije podatke o kojem bi se točno mjestu moglo raditi niti načinu na koji bi ovaj Venecijanac mogao doći do vlasništva, već

⁹² *Insuper quia inter nobilem virum dominum Doymum de Castello marchionem Istrie et illos de Portulis ex una parte et dominum Duini ex altera fuerint et sint aliique differentie et novitates, de quibus dominus Doymus nobis [vobis kod Kandlera] dedit ordinate informationem, committimus vobis, quod suo loco et tempore et sicut et quando vobis videbitur, procuretis toto vestro posse aptare et concordare dictas differentias, et reducere predictos ad concordiam et quietem sicut de personis vostris plene speramus; ASV, Senato, Deliberazioni, Secreti alfabetici, reg. R (e), fol. 21r. Cijeli naputak mletačkom povjerenstvu objavljen je u: Pietro Kandler, *Notizie storiche di Montona*, Trst 1875., str. 175-177.*

⁹³ Osim radova citiranih u bilj. 84 vidi još i: Mauro Pitteri, Državne oznake na austrijsko-mletačkoj granici u Istri u 18. stoljeću, u: *Mletačko-austrijska granica u Istri / Il confine veneto-austriaco in Istria*, ur. Tatjana Bradara, Monografije i katalogi, sv. 29, Pula 2017., str. 37-131; *Istarski razvod*, prir. Josip Bratulić, Pula 1978.

⁹⁴ Dokument 6 u prilogu ovoga članka.

se samo zahtjeva Dujmova "pomoć, savjet i usluga" (*auxilium, consilium et favorem*). Dominik Bon bio je knez Pule, i to upravo za vrijeme Dujmova mandata kao markgrofa Istre; Bonova služba započela je u veljači 1387. godine.⁹⁵ Vrlo je vjerojatno da se Bon vratio u Veneciju nakon isteka službe pulskoga kneza i predstavio svoj tajnoviti projekt mletačkoj vlasti koja je potom kontaktirala Dujma kako bi se Bonov naum ostvario. O kojemu se točno posjedu radi može se samo nagađati, no činjenica da se politička karta Istre nije bitno promijenila sve do mletačke kupovine Rašpora 1394. (službeno zgotovljene 1402.), vrlo je vjerojatno da Bonov projekt nije rezultirao očekivanim uspjehom.⁹⁶ Bez obzira na mnoga pitanja koja ovo šturo pismo postavlja, izvor ponovno oslikava Dujma od Castella kao glavnog oslonca mletačke vlasti u nevenecijanskoj Istri. Štoviše, Prejasna Republika još je u jednoj prilici osjetila potrebu podsjetiti Dujma da je kao potpisnik Sretne unije dužan spremno podržavati i pomagati mletačku vlast. Tako je 20. siječnja 1386. u posebnom pismu upućenom Dujmu od Castella dužd Venier sokolio svog saveznika da ustraje u svojoj odanosti Sretnoj ligi i borbi za slobodu cijele Furlanije.⁹⁷ Kao što je dužd izričito napomenuo u oba pisma, Dujam je, kao i svi članovi Sretne unije, mogao računati na izdašne mletačke subvencije, ali je za to morao bezrezervno iskazivati svoju odanost i stajati na raspolaganju Veneciji kada je to bilo potrebno.

Na temelju predstavljenih izvora se stoga zaključuje da je Dujam od Castella za vrijeme obnašanja službe istarskog markgrofa bio u tipičnom položaju kolaboracionista interventne sile – čimbenika tripartitnog sustava koji je potraživanja vanjskih čimbenika (Venecije) morao pomiriti s interesima lokalne zajednice.⁹⁸ Ta međugra morala se odvijati unutar tradicionalnih i internaliziranih prerogativa lokalnih upravnih ustanova kako bi se najučinkovitije osigurala podrška lokalnog stanovništva delegiranom kolaboracionistu i plodna suradnja između svih triju sastavnica kolaborativnog sustava. Stoga su model kolaboracije diktirale lokalne institucije i Venecija je svoju intervenciju provodila kroz položaj markgrofa poštujući tradicionalne ovlasti ove institucije.⁹⁹ Dujmovo formalno priznanje labinskog sudskog postupka – vođenog, kako izvor svjedoči, pred predstavnicima cijele zajednice, što navodi na zaključak da se radilo o tradicionalnom sudskom postupku *per adstantes* koji je bio uobičajen u cijeloj Markgrofoviji Istri – svjedoči da je markgrof svoju vlast morao sprovoditi u suradnji s lokalnim zajednicama koje su uživale izvjesnu razinu upravne i sudske autonomije.¹⁰⁰ Istovremeno se, doduše, Dujam morao pobrinuti

⁹⁵ Kohl i dr., *Rulers of Venice*, br. 8864, rulersofvenice.org [zadnji pristup: 4. svibnja 2018.].

⁹⁶ Rašpor je 1394. zakupila Ana Gorička za 10.000, a 1402. utvrdu je konačno prodao Veneciji Anin nasljednik Nikola za 20.000 dukata; Danilo Klen, Prodaja Rašpora Veneciji (1402. g.), *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. 17, Rijeka 1972., str. 7-29.

⁹⁷ Dokument 3 u prilogu ovoga članka.

⁹⁸ Robinson, *Non-European Foundations*, str. 121.

⁹⁹ Isto, str. 122.

¹⁰⁰ O *per adstantes* postupcima u Markgrofoviji Istri vidi: Banić, *Production of Judicial Space*, str. 57-59. Sudski placiti vođeni pred porotom spominju se i u labinskom statutu; Camillo De Franceschi, *Statuta communis Albonae*, *AT*, ser. 3, sv. 32, Trst 1908., str. 156, knjiga 1, glava 3.

da su interesi Venecije zbrinuti. Položaj nije bio nimalo jednostavan i, upravo zbog ograničenih ovlasti markgrofovske funkcije, zahtijevao je određenu razinu vještog političkog manevriranja. Činjenica da je službu markgrofa obnašao gotovo cijelo desetljeće (od 1379. do 1388.) svjedoči u prilog mišljenju da je Dujam od Castella u ovoj slojevitoj ulozi kolaboracionista bio uspješan.

Na kraju je potreban osvrt na Dujmovo vlasništvo nad Petrapilosom i nascentnom vezom tog kaštela s markgrofovskom funkcijom. Iako se Dujam u spisu *Lucifer Aquileiensis* spominje prvo kao zakupnik Petrapilose i tek potom kao "okupator" ureda istarskog markgrofa, drugi patrijaršijski dokumenti mogli bi svjedočiti da je isti gospodar Castella držao ovaj strateški važan kaštel i ranije. Naime, dokument naslovljen *Introitus Aquileiensis Ecclesie*, spis koji nabraja prihode Akvilejskog patrijarhata, također napisan perom kancelara Ulrika Susanne između siječnja 1381. i srpnja 1382. godine, sadrži podatak da se Markgrofovija Istra davala u koncesiju za tisuću libri malih denara godišnje.¹⁰¹ Odmah ispod tog navoda stoji podatak da kaštel Petrapilosa u Istri pripada patrijaršijskim prihodima, ali da je trenutno u vlasništvu Dujma od Castella koji ga drži u zalogu "pod nekim ugovorima".¹⁰² Stoga se postavljaju dva pitanja: kada je točno i pod kojim uvjetima Dujam došao do Petrapilose te kako je vlasništvo nad ovim kaštelom utjecalo na markgrofovski položaj.

Na prvo je pitanje teško odgovoriti zbog velike lakune u povijesnim vrelima. Jedini povjesničar koji se detaljnije pozabavio pitanjem Dujmova vlasništva nad Petrapilosom bio je koparski povjesničar Gian Rinaldo Carli krajem 18. stoljeća. Prema Carliju, furlanski gospodari Castella postali su vlasnici Petrapilose već sredinom 14. stoljeća, točnije nakon rata između grofova Goričkih i patrijarha Nikole Luksemburškog koji je završio mirovnim sporazumom 1355.¹⁰³ Gospodari Castella prema toj interpretaciji stekli su Petrapilosu kao nagradu za vjernu službu grofovima Goričkima koji su iz sukoba s patrijarhom Nikolom izašli kao pobjednici.¹⁰⁴ Uistinu, Rikard od Castella već je 7. ožujka 1354. zajedno s nekolicinom furlanskih plemića položio zakletvu vjernosti grofovima Goričkima, a kaštel Petrapilosa izričito se spominje u mirovnom ugovoru iz 1355. kao posjed koji akvilejski patrijarh nije bio spreman investicijom prepustiti Goričkima i njihovim sljedbenicima.¹⁰⁵ Činjenica da se Petrapi-

¹⁰¹ Spis je redovito objavljan zajedno s *Luciferom* i može se naći u svim objavama citiranim ovdje u bilj. 1. Dokument je redovito bio datiran u 1386. godinu, isto kao i *Lucifer*, no Leicht je usporednom analizom tih dvaju spisa utvrdio da je *Introitus* napisan ranije i to na temelju podataka o Trstu koji je 1386. već bio pod vlašću Habsburgovaca. Naime, u *Introitusu* stoji da je Trst pod punim vlasništvom Patrijarhata, dok se u *Luciferu* jasno spominje upravu grofa Devinskog (vazala Habsburgovaca) u Trstu. Budući da u prologu *Introitusa* stoji da je Markvard pokojan, Leicht ispravno datira spis u razdoblje između siječnja 1381. i srpnja 1382. PF, sv. 1, str. CLXXXX-CLXXXII.

¹⁰² *Castrum Petre Pilose in Istria habetur seu possidetur pignoris tantum nomine sub certis pactis per dominum Doymum de Castello et spectat ad patriarchalem mensam ut supra*. Isto, str. CLXXXII.

¹⁰³ Tekst sporazuma u: Vincenzo Joppi, *Documenti goriziani del secolo XIV, AT, ser. 2, sv. 16/1, Trst 1890.*, br. 225.

¹⁰⁴ Carli, *Appendici di documenti*, str. 155-156.

¹⁰⁵ DG 9, br. 210.

losa izriekom navodi u mirovnom ugovoru svjedoči da je oko vlasništva nad ovim kaštelom bilo sporova. Nesuglasice oko posjeda Petrapilose, međutim, datiraju iz ranijeg razdoblja, prve polovice 14. stoljeća.

Naime, taj strateški važan kaštel, zajedno s Grožnjanom i Saležom, izvorno je u nasljednom vlasništvu držala istarska velikaška obitelj Petrapilosa (ponekad se i vlasništvo nad Grožnjanom koristilo kao toponimsko prezime).¹⁰⁶ Iako prvotno vjernih vazali akvilejskih patrijarha, u drugoj polovici 13. stoljeća gospodari Petrapilose prešli su na gibelinsku stranu i postali odani podržavatelji grofova Goričkih.¹⁰⁷ Smrću Petra od Petrapilose, koja se okvirno datira između kraja 1336. i početka 1339., nasljedni posjedi ove velikaške obitelji pali su u ruke furlanskih plemića jer je Petrov nasljednik, sin Nikola, bio maloljetan. Iako vrela ne spominju što se točno događalo s Petrapilosom odmah po Petrovoj smrti, oko vlasništva nad Grožnjanom sporili su se pripadnici obitelji Porcia – povezani s Petrapilosama ženidbenom vezom između Speronelle od Porcije i Petra – i Ivan Franjo od Castella.¹⁰⁸ Štoviše, Artuik od Porcije i Ivan Franjo od Castella već su krajem 1336. držali i Salež koji je bio dodijeljen na upravu Klarandinu od Maniaga (lat. Clarandinus de Maniaco), podknezu (*vicecomes*) istarskoga markgrofa. Na zahtjev samog Petra od Petrapilose, dvojac je kaštel Salež obećao prepustiti u vlasništvo akvilejske Crkve.¹⁰⁹ Istom Artuiku od Porcije bit će službeno dodijeljena uprava nad Grožnjanom 9. siječnja 1343. jer je Nikola, sin Speronelle i Petra, i dalje bio maloljetan.¹¹⁰ Ostaje nepoznato po kojim su pravima članovi obitelji Castello došli u posjed ostavštine Petra od Petrapilose i na kojim su osnovama zasnivali svoja prava nad Grožnjanom u sporu sa Speronellom i Artuikom od Porcije, no ostaje otvorena mogućnost da je Ivan Franjo od Castella već u ovom periodu *de facto* upravljao Petrapilosom.

¹⁰⁶ O ovoj obitelji vidi: Andrea Benedetti, *Gli antichi Signori di Pietrapelosa, Pagine Istriane*, sv. 12-13, Trst 1964., str. 5-20; Darko Darovec, *Petrapilosa. Grad, Rodbina, Fevd in Markizat*, Kopar 2007., str. 43-91. O strateškoj poziciji *Petrapilose* – “štit Buzeta i Oprtlja” smješten na lako branjivoj uzvisini s kojega se kontrolira dolina rijeke Mirne; vidi: Darovec, *Petrapilosa*, str. 59-61; Senato segreti – cose dell’Istria (dalje: *Secreti 1*), *AMSI*, sv. 4/3-4, Poreč 1888., str. 289.

¹⁰⁷ Obitelj Petrapilosa potpala je pod zonu utjecaja grofova Goričkih ženidbenom vezom između Elizabete, kćeri Vikarda I. od Petrapilose, i Henrika od Pazina, ministerijala grofova Goričkih; *Urkunden und Regestenbuch des Herzogtums Krain*, ur. Franz Schumi, sv. 2, Ljubljana 1884.-1887., br. 334; Darovec, *Petrapilosa*, str. 63; Peter Štih, *I conti di Gorizia e l’Istria nel Medioevo*, Collana degli Atti, sv. 36, Rovinj 2013., str. 60.

¹⁰⁸ *CDI*, sv. 3, br. 678 (datum je 18. srpnja 1339).

¹⁰⁹ Ovaj je izvor do danas neobjavljen, no predstavlja važno svjedočanstvo o upravi Istarske markgrofovije i stoga se ovdje donosi u cijelosti: *In Christi nomine amen. Anno natiuitatis Eiusdem millesimo trecentesimo trentagesimo sexto, die duodecimo sexto novembris. Presentibus nobili milite domino Gerardo de Cucanea et Perotto Belli testibus ad hoc vocatis. Constituti in presentia domini patriarche nobiles viri domini Articonus de Porcilis et Iohannes Franciscus de Castello steterunt et promiserunt sub obligatione omnium suarum bonorum dicto domino patriache, quod si postquam castrum Salius fuerit assignatum in manibus Clarandini de Maniaco vicecomitis marchionatus Istrie, castrum ipsum auferretur per dominum Petrum de Petrapilosa vel suos servitores vel ad eius petitionem, quod ipsum castrum restitui facient libere dicto domino patriache. Actum Utini in palatio patriarchali; DF, br. 2536.*

¹¹⁰ *BF*, br. 3127 (izvor je objavljen u: *I Protocolli della Cancelleria Patriarcale dal 1341 e del 1343 di Gubertino da Novate*, ur. Giordano Brunettin, *Fonti per la storia della Chiesa in Friuli*, sv. 4, Udine 2001., str. 231-232).

Posljednji poznati muški potomak istarske plemićke obitelji Petrapilosa Nikola, sin pokojnog Petra od Petrapilose, spominje se zadnji put 1. srpnja 1352. kada mu je istarski markgrof Moroelo iz Luce potvrdio sve obiteljske posjede i prava koje su plemići uživali od akvilejske Crkve.¹¹¹ Pitanje je je li Nikola ikada imao ikakve stvarne ovlasti u istarskim kaštelima. Nakon tog datuma posjedi nekada u vlasništvu obitelji Petrapilosa bit će u rukama plemića odanima grofovima Goričkima, paimence Ulrika od Rihemberka koji će ravnati Grožnjanom i na kraju prodati taj kaštel Veneciji 1358. godine.¹¹² Isti je Ulrik Veneciji kanio prodati i Petrapilosu, no mletački je senat odustao od kupnje jer Rihemberkova prava nad ovim kaštelom nisu bila utvrđena.¹¹³ Ta činjenica govorila bi u prilog tezi da je već u to vrijeme Petrapilosa bila u rukama obitelji Castello te da upravo zbog toga Ulrik nije uspio prodati ovaj kaštel Mlečanima. Takva je interpretacija ipak duboko u sferi nagađanja. Štoviše, ista bi činjenica također mogla govoriti u prilog tezi da je Petrapilosa, baš kako stoji u mirovnom sporazumu iz 1355., uistinu ostala pod neposrednim vlasništvom Akvilejskog patrijarhata. Ovu potonju interpretaciju osnažile bi darovnice patrijarha Markvarda kojima je Oprtlju i Buzetu dodijelio zemlju iz distrikta Petrapilose bez ikakvog spomena članova obitelji Castello ili ikojih drugih posjednika.¹¹⁴ U svakom slučaju ostaje tvrdnja, utemeljena u povijesnim izvorima, da su nasljedstvom obitelji Petrapilosa sredinom 14. stoljeća raspolagali plemići odani grofovima Goričkima i među tim plemstvom nalazili su se i furlanski gospodari Castella.

Iako se ne može pouzdano utvrditi kada su točno i pod kojim uvjetima gospodari Castella došli u posjed Petrapilose, s više se sigurnosti može rasvijetliti novouspostavljena veza između markgrofovske funkcije i tog strateškog istarskog kaštela. Naime, kao istovremeni gospodar Petrapilose i markgrof Istre, Dujam je sjedište svoje vlasti u Istri mogao sigurno smjestiti u svoj kaštel, o čemu svjedoči sljedeći dokument.

Četvrtoga ožujka 1385. Dujam od Castella naredio je labinskim sucima da unutar petnaest dana markgrofovom kapetanu u Petrapilosi isplate "prava markgrofa Istre" pod prijetnjom kazne od dvadeset i pet libri veronskih denara.¹¹⁵ Po svemu sudeći radi se o tradicionalnoj daći koju je labinska komuna svake godine morala isplatiti markgrofu i iznosila je sedamdeset maraka, odnosno petsto i šezdeset libri malih denara.¹¹⁶ Izvor stoga jasno pokazuje da je za vrijeme Dujmova vladanja Petrapilosa služila kao sjedište markgrofove uprave, što pobija De Vergottinijeve tvrdnje

¹¹¹ *CDI*, sv. 3, br. 741.

¹¹² *Misti* 1, str. 132. Obitelj Rihemberk bili su ministerijali grofova Goričkih i tradicionalni podržavatelji ove plemićke obitelji; Kamillo Trotter, *Die Herren von Reifenberg*, *Monatsblatt der heraldischen Gesellschaft Adler*, sv. 10, Beč 1929., str. 491-494, 534-544, 566-572.

¹¹³ *Non habemus tantam claritatem de iuribus que dictus de Rayfimbergo habet in Petra Pilose*, *Misti* 1, str. 107.

¹¹⁴ *CDI*, sv. 3, br. 823.

¹¹⁵ Dokument 1 u prilogu ovog članka.

¹¹⁶ Vincenzo Joppi, *Diritti di Aquileia nel Marchesato d'Istria (anno 1381)*, *AT*, ser. 2, sv. 9/1-2, Trst 1883., str. 198.

da je do 1405. Buzet bio službeno boravište najvišeg predstavnika akvilejske vlasti u Istarskoj markgrofoviji.¹¹⁷ Nadalje, to stapanje vlasti nad Petrapilosom s markgrofovskom funkcijom predstavljala je novinu u akvilejskoj upravi Istarske markgrofovije jer ni jedan pripadnik obitelji Petrapilosa nije nikada bio imenovan na ovaj položaj u Istri.¹¹⁸

Budući da je Petrapilosa i dalje *de iure* pripadala akvilejskoj Crkvi – kako je to u nekoliko prigoda sjetno istaknuo sam kancelar Ulrik Susanna – nakon svršetka fur-lanske krize i uspostavljanja kratkotrajnog mira pod patrijarhom Ivanom Soběslavom, ta nova praksa vladanja istarskom markgrofovijom upravo iz Petrapilose bit će nastavljena; novi istarski markgrof Hordibor Moravski bit će za vrijeme svog mandata devedesetih godina 14. stoljeća također gospodarom Petrapilose.¹¹⁹ Uz kratak intermeco početkom 15. stoljeća, kada je Nikoli od Portisa bezuspješno dodijeljen taj kaštel, stapanje markgrofovske titule s vlasništvom nad Petrapilosom ostat će pravilom sve do kraja svjetovne državnine akvilejskih prelata.¹²⁰ Nakon Hordibora, Petrapilosa bit će pod upravom markgrofa Antuna Caraffa iz Napulja (lat. Antonius Malicia Caraffa de Neapoli).¹²¹ Prvi poznati markgrof koji će u svojoj službenoj investituri imati izričitu klauzulu o Petrapilosi i dužnosti obrane tog kaštela bit će Bernard iz Čedadada, nasljednik Antuna Caraffe, 1397. godine.¹²² Gotovo identična odredba stajat će i dvije godine kasnije (1. rujna 1399.) u formalnom imenovanju Vjenceslava Spilimberga istarskim markgrofom.¹²³ Posljednji istarski markgrof, Kristofor od Cucca-

¹¹⁷ De Vergottini je smatrao da se sjedište iz Buzeta u Petrapilosu preselilo nakon "buzetske urote" iz 1405. godine; Giovanni De Vergottini, *La costituzione provinciale dell'Istria nel tardo Medio Evo*, *AMSI*, 38/2, Poreč 1926., str. 126. Buzet je bio sjedište vrhovnog suda za cijelu Istarsku markgrofoviju o čemu svjedoči zapisnik sudskog postupka iz 1371.; *CDI*, sv. 3, br. 807. O centralnosti Buzeta unutar Markgrofovije Istre vidi: Banić, Buzet, str. 57-60.

¹¹⁸ Navod Benedettija da je Petar od Petrapilose bio markgrofom Istre 1306. godine u potpunosti je netočan. Markgrof Petar iz 1306. godine bio je Petar Castropola. *Item quoddam instrumentum, in quo continetur quomodo dominus patriarcha Ottobonus fuit confessus habuisse a domino Petro de Pola marchione Histrie tria millia et quingentas libras parvorum pro iuribus Marchionatus predicti instantis anni MCCVII die XIV exeunte octubrio*; *TEA*, br. 1123. Ispravno ovaj mandat tumači i Camillo De Franceschi, autor najopsežnije studije o obitelji Castropola; Camillo De Franceschi, *Il comune polese e la signoria di Castropola*, *AMSI*, sv. 18/3-4, Poreč 1902., str. 335. Usp. Benedetti, *Gli antichi signori*, str. 13; Darovec, *Petrapilosa*, str. 77.

¹¹⁹ Senato misti – cose dell'Istria (dalje: Misti 3), *AMSI*, sv. 5/3-4, Poreč 1889., str. 288-289.

¹²⁰ Nikola od Portisa (tal. Niccolò de Portis) tražio je da mu se na temelju njegovih prava (nije precizirao kojih) dodijeli Petrapilosa sa svim svojim pripadnostima i kada mu je kaštel uistinu prepušten, žalio se patrijarhu da je pretrpio "nepodnošljive štete" (*damna insubportabilia et intoleranda*) te stoga tražio da se kaštel sanira sredstvima Patrijarhata; *DF*, br. 6045 (nedatirano). Činjenica da u tom naumu nije imao uspjeha zrcali se u žalbi patrijarhu u vezi posjeda Petrapilose 1403. godine; *CDI*, sv. 4, br. 908. Pitanje je kakvu je efektivnu vlast Nikola (i je li ju je uopće) imao nad Petrapilosom.

¹²¹ *CDI*, sv. 3, br. 874.

¹²² *Promisisti namquam nobis etiamque iurasti, quod castrum Petrapilose, cuius custodiam fidam et bonam tibi etiam committimus per presentes, ad honorem et statum nostrum nostreque Aquilegensis Ecclesie fideliter custodies*; *CDI*, sv. 3, br. 876.

¹²³ *Promisisti namque nobis etiamque iurasti, quod castrum nostrum Petrapilose, eiusque custodiam bonam et fidam etiam tibi committimus per presentes, ad honorem et statum nostrum nostraque Aquilegensis Ecclesie fideliter custodies*; *DF*, br. 5992; Paschini, *L'Istria patriarchale*, str. 117.

gne, zbog tog će povezivanja Petrapilose s markgrofovskom funkcijom mletačke vlasti nazivati "markgrofom Petrapilose" (*marchio Petrepilose*), spontano stvorivši novu, *de iure* nepostojeću titulu.¹²⁴

U jeku sukoba između patrijarha Antuna Panciere i čedadске koalicije predvođene grofom Fridrikom od Ortenburga, Petrapilosa će 2. studenog 1411., uz nekolicinu drugih akvilejskih utvrda, biti prepuštena austrijskim vojvodama koji su trebali braniti akvilejsku Crkvu od grofa Ortenburga i njegova saveznika, ugarsko-hrvatskog kralja Žigmunda Luksemburškog.¹²⁵ Na kraju će Petrapilosu osvojiti Mlečani u ljeto 1421., punu godinu nakon osvajanja Udina i *de facto* kraha svjetovnog gospodstva akvilejskih patrijarha.¹²⁶ No sintagma *marchio Petrapilose* preživjet će i venecijansko osvajanje; titulu će 1440. službeno oživjeti mletačke vlasti, nakon što se desetljećima nije koristila, kako bi ju nadjenuli svom vjernom podaniku, plemenitom Pirančanu Nikoli De Gravisiju, nagradivši ga za svoju ključnu ulogu u razotkrivanju urote Da Carrare u tada već venecijanskoj Padovi.¹²⁷ Iz svega navedenoga zaključuje se da je upravo razdoblje Dujma od Castella početak fuzije Petrapilose s položajem markgrofa i izvorno ishodište procesa koji će na kraju rezultirati spontanom stvaranjem titule *marchio Petrepilose* koju će potom prisvojiti mletačke vlasti.

* * *

Zaključno se može ponuditi odgovor postavljen u samom naslovu priloga: može li se govoriti o Dujmovoј "okupaciji" Markgrofovije Istre ili je riječ o svojevrsnom "protektoratu"? Naravno, odgovor u potpunosti ovisi iz koje se perspektive sagleda cijela problematika. Iz kuta gledišta kancelara Ulrika Susanne, pisara odanog kardinalu-patrijarhu d'Alençonu – koji je kao službeni kandidat Svete Stolice uistinu bio legitiman glavar akvilejske Crkve – Dujmova vlast nad akvilejskom Istrom mogla je biti viđena jedino kao nezakonita okupacija patrijaršijskih posjeda. Uredom istarskog markgrofa mogao je raspolagati isključivo akvilejski patrijarh i budući da je Dujam javno nastupio protiv svog *de iure* suverena, Ulrik je s punim pravom zaklju-

¹²⁴ Secreti 1, str. 272. Mišljenje De Vergottinija da je Cuccagna u Furlaniji bio smatran gospodarom Petrapilose u maniri ostalih velikaških porodica (poput Soffumberga ili Castella), a ne istarskim markgrofom, nije točna. Autor tu tvrdnju temelji na Ernestovom Deganijevom prepričavanju izvora (čije je izdanje citirano ovdje u bilj. 125) kojega osobno nije analizirao. Tako je podatak da je Petrapilosa u Istri dana na upravu austrijskim vojvodama krivo protumačen kao zakletva vjernosti furlanskih gospodara među kojima bi se tako spominjao i "gospodar Petrapilose"; De Vergottini, La costituzione, str. 126; *Il codice diplomatico di Antonio Panciera da Portoguarò patriarca d'Aquileia e cardinale di s. chiesa 1406-1411*, ur. Ernesto Degani, *Miscellanea di storia veneta*, ser. 2, sv. 4, Venecija 1898., str. 137.

¹²⁵ Izvor je objavljen u: Arthur Steinwenter, *Studien zur Geschichte der Leopoldiner*, *Archiv für österreichische Geschichte*, sv. 63/1, Beč 1882., str. 74-78, ovdje 78. O ovom sukobu, s posebnim naglaskom na prilike u Istri, pripremam opširnu studiju koja bi ubrzo trebala ići u tisak. Do tada vidi sažetu verziju u: Banić, Buzet, str. 68-72. Općenito o ovom sukobu vidi: Marija Wakounig, *Dalmatien und Friaul: Die Auseinandersetzungen zwischen Sigismund von Luxemburg und der Republik Venedig um die Vorherrschaft im adriatischen Raum*, Beč 1990., posebice str. 81-127; Cusin, *Il confine*, str. 181-227.

¹²⁶ Secreti 1, str. 289.

¹²⁷ Povelja investiture (uz prijevod na slovenski i hrvatski) objavljena je u: Darovec, Petrapilosa, str. 195-200.

čio da je Istarska markgrofovija pod okupacijom. Međutim, postojao je i velik broj podanika akvilejske Crkve koji nije priznavao nikakvu vlast kardinala d'Alençonu i koji je neprekidno od pape tražio imenovanje "pravoga patrijarha". Ti protivnici vlasti patrijarha imenovanog *in commendam* smatrali su se legitimnim nosiocima vlasti u Patrijarhatu za vrijeme sedisvakancije, udruživši se pod vodstvom Udina i obitelji Savorgnan u front protiv d'Alençonu. Bez obzira na kasnije mletačko pokroviteljstvo – intervencije koja je prvenstveno bila usmjerena protiv Franje da Carrare, a ne samog d'Alençonu – udinska je koalicija "radi obrane domovine" te "prava i samostalnosti akvilejske Crkve" svoje ravnjanje dobrima Patrijarhata smatrala nepitno zakonitim dokle god se kriza ne privede kraju i izabere patrijarh *in titulum*. Stoga je Dujmov mandat u Istri iz perspektive udinske koalicije bio posve legitiman. Štoviše, sam je Dujam svoju vlast temeljio na starim pravima i tradicionalnim prerogativima svoga ureda. S druge je strane, kao izdašan pokrovitelj Savorgnana i udinskog fronta, Venecija u Dujmu od Castella ostvarila svojevrstan protektorat nad akvilejskom Markgrofovijom Istrom, dobivši vjernog kolaboracionista u regiji putem kojeg je mogla učinkovitije nadzirati svoje "pogranične nesigurnosti" i lokalne sukobe rješavati u korist vlastitih podanika. Iz svega navedenoga proizlazi da je epizoda Dujmove vlasti nad Istarskom markgrofovijom nesumjerljivo kompleksnije i slojevitije razdoblje u povijesti Istre i šire sjevernojadranske regije negoli je to dosada bilo tumačeno u historiografiji. Štoviše, istraživanje ove osebuje epizode može se i dodatno nastaviti analizom gradiva bogatog arhivskog fonda obitelji Frangipane u Joannisu (općina Aiello del Friuli) u kojem bi se možda pronašla nova, dosada nepoznata vrela koja bi dodatno rasvijetlila Dujmovu karijeru i djelovanje u Istri.

Prilozi

Dokument 1.

4. ožujka 1385.

Naredbe istarskog markgrofa Dujma od Castella labinskim sucima.
(Biblioteca civica "Vincenzo Joppi" di Udine, Fondo principale, ms. 899, *Documenti per la storia del Friuli*, prir. Giuseppe Bianchi, br. 5052)

Millesimo trecentesimo octuagesimo quinto, indictione octava, die quarto mensis martii, in Albona. Nobilis vir dominus Doymus quondam domini Odorlici de Castello nunc marchio Istrie petit et requisivit a dominis iudicibus Albone, ut sibi resignarent quosdam captivos in eorum carceratos ab eis captos in portu Albone. Habita deliberatione ab ipsis iudicibus cum hominibus et vicinis de Albona, volentes obedire preceptis tam reverendissimi patriarche quam ipsius domini Doymi marchionis Istrie et fideliter parens, antescriptos captivos in manibus predicti domini Doymi marchionis in Istria ibidem consignarunt et dederunt, ipsosque captivos predictus dominus Doymus in se habuit et recepit, quas postea relaxavit.

Die eodem in centa de Alba in domo episcopatus Polensis, presentibus etc. Ibiq; nobilis vir dominus Doymus de Castello Porpeti tamquam marchio Istrie, sicut preceptum Mattheo quondam Pramegle et Martino Berteli etc. de Albona nunc iudicibus in Albona ut in pena viginti quinque librarum veronensium parvorum infra quindecim dies debeant consignasse iura marchionis Istrie capitaneo suo in Petra Pilosa, de quo precepto idem dominus Doymus rogavit me notarium ut scriberem instrumentum.

Dokument 2.

Travanj 1385.

Mletački dužd Antun Venier traži od Dujma od Castella odštetu radi pljačke koju su na području koparske komune počinili njegovi podanici iz Petrapilose.
(*DF*, br. 5059)

Antonius Venerio Dei gratia dux Venetiarum etc. egregio et nobili viro domino Doymo de Castello amico dilecto salutem et sincere dilectionis affectum.

Recepimus benevolentie vestre litteras datas die decima septima aprilis presentis effectualiter continentes, quod ab certas differentias existentes inter illos de Pedemonte et illos de Petrapilosa predicti de Petrapilosa arrestarunt et intromiserunt quosdam mussolatos super territorio ecclesie Aquilegensis et subiungitis, quod propter hanc causam nobilis vir ser Laurentius Gradonico potestas et capitaneus noster Iustinopolis accepit cuidam massario vestro decem capita boum, qui se reduxerant pro eorum securitate super territorio nostro Iustonopolis predictae etc. prout in dictis litteris distinctius legitur, quibus plenarie intellectis volumus plenariam informationem suscipere a predicto ser Laurentio Gradonico et revera totum oppositum comperimus. Nam dum aliqui mussolati numero septem¹²⁸ in quadam villa nomine Iopoloviz¹²⁹ districtus nostri Iustinopolis certam quantitatem vini et caricavissent super servis

¹²⁸ Prekriženo: septimani.

¹²⁹ Topolovec, i danas naselje koparske općine na samoj granici između Republike Hrvatske i Slovenije.

suis earundem, existentibus ibi presentibus illis de quibus in littera fit mentio, et adiuvantibus illis musolatis ad caricandum, ecce, exeuntibus predictis musolatis dictam villam una cum predictis vestris hominibus super proprio territorio nostro predicto, ipsi vestri immediate spoliaverunt illos musolatos nequiter abducentes eosdem cum equis septem vino onustis ad castrum Petrepilose, suo excessu ad notitiam predicti nostri potestatis et capitanei pervento idem potestas illico capitaneum Sclavorum ad capitaneum Petrepilose transmisit rogando, ut attento casu predicto placeret sibi facere fieri restitutionem integram de predictis. Capitaneus vero prefatus Petrepilose cognoscens predictum delictum a iustitie tramite deviare promissit nuncio predicti potestatis nostri facere integre restitui quidquid reperiretur restare, cum iam pars prede inter illos malos homines destrubuta fuisset. Subsequenter predictus capitaneus Petrepilose scripsit iam dicto potestati, quod preda predicta extiterat extra territorium nostrum commissa et propterea nihil restituere intendebat. Unde potestas noster predictus videns non posse cuiquam in iuribus suis deficere, fecit intromitti decem capita bovina inter grossa et minuta illorum de Petrapilosa, ipsaque vendi ad publicum incantum pretio ducatorum triginta duorum, et dari musolatis predictis conquerentibus, licet dicti ducati triginta duo non sufficerent ad tertiam partem valoris damni dati eisdem contra Deum et equitatem et contra honorem nostri Domini. Propterea habentes veram veritatem rei sic esse est profertur nec aliter esse poterat, quia predicti musolati redire non poterant ad partes suas per aliud iter quam per districtum Iustinopolis suprascriptum, rogamus benignitatem vestram quatenus in residuo damni suprascripti placeat taliter providere, quod reficiatur et solvatur istis quatuor pauperibus hominibus spoliatis sicut scriptum est, ac taliter regulare gentes vestras, quod talia de cetero nec similia non contingant eis, et quod venientibus et recedentibus de civitatibus et districtibus nostris Istrie non inferatur aliqua molestia vel gravamen, quia nihil displicibilius nobis posset accidere, quam strate Istrie rumpentur.

Egregio et nobili viro Doymo de Castello.

Dokument 3.

20. siječnja 1386.

Mletački dužd Antun Venier poziva Dujma od Castella da nastavi biti vjeran
Sretnoj uniji i pomogne sa svim raspoloživim sredstvima u postizanju ciljeva iste.
(DF, br. 5131)

Antonius Venerio Dei gratia dux Venetiarum egregio et nobili viro domino Doymo de Castello amico dilecto salutem et sincere dilectionis affectum.

Semper tenuimus pro constanti et firmiter tenemus propter laudabilia opera vestra, quod voluntas et propositum vestre nobilitatis semper fuit, est et erit ad perseverandum efficacissime et constantissime in bono proposito defendendi et conservandi vos et in libertatem vestram ac patria Foriulii nihilominus, qui a nobis continue et amplissime habuistis omnem subventionem et auxilium opportunum et plus modo quoque, sicut satis est notorium, ad abundantem cauthelam nobilitatem et sincerissimam amicitiam vestram rogamus et hortamur ex corde quantum plus possumus, quod id hoc puncto, in quo pendet salus, vita, libertas et franchisia vestra et successorum vestrorum, debeatis vos viriliter disponere cum habere et personis, ac diligenter et sollicito adimplere et facere ex parte vestra quidquid fieri potest sicut tenemini et debeatis, ita quod agenda Felicis unionis et lige mediante gratia Salvatoris feliciter et laudabiliter ac expedite concludantur, sicut de nobilitate et carissima amicitia vestra plene confidimus et speramus.

Datum in ducali nostro palatio die vigesima ianuarii, nona indictione.

Dokument 4.

15. siječnja 1387.

Mletački dužd moli Dujma od Castella da osigura siguran put njemačkim
trgovcima iz Furlanije u Venecije i povrati istima opljačkana dobra.
(DF, br. 5245)

Antonius Venerio Dei gratia dux Venetiarum etc. egregio et nobili viro Doymo de Castello amico dilecto salutem et sincere dilectionis affectum.

Sicuti nobilitas vestra novit, pridie allata fuerunt maxima damna mercatoribus Theotonicis in partibus Foriulii, quod nobis summe displicuit. Cum autem mercatores predicti veniant vel mittant pro tenendo illos modos, qui eis videbantur et qui melius poterunt de illis rebus que remanserant, benevolentiam vestram intime rogamus affectu, quatenus predictis et cuilibet eorum placeat vobis, exhibere et exhiberi facere omne illud auxilium et favorem quem poteritis, tam in mittendo dictas suas res ad iter suum, quam in reducendo eas versus Venetias sicut requisiverint. Insuper cum dicatur, quod rustici et alii illarum contratarum abstulerint multa de bonis et mercantionibus antedictis, rogamus nobilitatem vestram instanter, quatenus placeat vobis circa recuperationem dictorum bonorum, prestare simile auxilium et favorem cum omni diligentia et efficacia, sicut de probitate vestra confidimus et speramus.

Data in nostro ducali palatio die quindecima ianuarii, indictione decima.

Dokument 5.

21. veljače 1387.

Mletački dužd Antun Venier moli Dujma od Castella da prokuratoru samostana
sv. Antuna u Veneciji Vilimu povrati opljačkanu imovinu i primjereno
kazni odgovorne pljačkaše.
(DF, br. 5254)

Antonius Venerio Dei gratia dux Venetiarum etc. egregio et nobili viro Doymo de Castello amico dilecto salutem et sincere dilectionis affectum.

Pro parte fratris Guilelmi procuratoris monasterii Sancti Antonii de Venetiis nobis est expositum cum parola, quod dum pridie ipse veniret de Utino Venetias, quando fuit inter villam vestram Carlini et Maranum, quidam rustici dicte ville ipsum oppressi fuerunt verberantes et vulnerantes eundem et famulos suos, ac auferentes ei unam suam valisam in que habebat pannos, et alios arnesios suos quam secum apportaverat, de qua violentia, iniuria et preda gravamur et merito, et ideo nobilitatem vestram, cui non dubitamus quod predictus excessus plurimum displicebit, rogamus instanter, quod placeat tenere modum, quod integre restituantur ablata puniendo totaliter dictos malefactores, quod pena sua transeat aliis in exemplum, ut de cetero alii vestri subditi non audeant similia perpetrare.

Datum in nostro ducali palatio die vigesimo primo februarii, decima indictione.

Egregio ac nobili viro Duymo de Castello.

Dokument 6.

17. srpnja 1388.

Mletački dužd Antun Venier moli markgrofa Istre Dujma od Castella da svim svojim sredstvima pruži pomoć Mlečanu Dominiku Bonu u stjecanju određenoga mjesta.

(*DF*, br. 5381)

Egregio et nobili viro Doymo di Castello marchione Istrie.

Antonius Venerio Dei gratia dux Venetiarum etc. egregio et nobili viro Doymo de Castello marchioni Istrie amico dilecto salutem et sincere dilectionis affectum. Cum comparuerit ad nostram presentiam vir nobilis Dominicus Bono dilectus et honorabilis civis noster, dicens quod pro honore nostri Domini, commodo et utilitate terrarum et locorum nostrorum ac pro bono suo habet modum possendi habere certum locum, ad quem habendum nobilitas vestra potest esse multum propitia et favorabilis, et propterea accedat ad vestram presentiam de voluntate et consilio nostro, eamque affectuose rogamus, quod nostro intuitu placeat, in hoc facto prebere eidem auxilium, consilium et favorem quemcumque potueritis, quia quidquid eidem favores et auxilia impendetis, habebimus fore factum nobis et perinde ad beneplacita vestra amplius disponimur.

Datum in nostro ducali palatio die decima septima iulii, indictione undecima.

Josip Banić

Occupation or Protectorate? The Markgraviate of Istria under Doimo di Castello in the 1380s

Summary

Article researches different factors influencing promotion of Doimo di Castello, prominent nobleman from distinguished magnate family of Friuli, on the position of the markgrave of Istria. The analysis is situated within complex background marked by the extreme political instability in the Northern Adriatic after the appointment of Cardinal Philippe d'Alençon for new patriarch of Aquileia (1381-1387), who received the patriarchate *in commendam*. As a great number of political factors of Friuli did not accept patriarch appointed *in commendam*, turbulent period of ascendancy of two opposing camps in Friuli. In order to force his rebelled subjects into obedience, d'Alençon found an ally in the powerful lord of Padua, Francesco da Carrara, traditional enemy of the neighbouring political force, Republic of Venice. Not wanting that danger similar to the one happening during the War of Chioggia, Venice decided to intervene in the matters of the Patriarchate of Aquileia after Carrara's appearance on the Friulan scene, by supporting the faction opposing the cardinal-patriarch. In that manner, the so-called "Lucky Union" (*Felix unio*), the alliance of Venice and Friulan discontents, with the purpose of limiting the power of da Carrara and ensuring election of the new patriarch *in titulum*, came into being. Since Doimo di Castello from the very beginning supported faction opposing Cardinal d'Alençon, allying himself afterwards resolutely to the pro-Venetian league, the article shows that all these factors influenced career of this Friulan magnate and future destiny of the Markgraviate of Istria. Conceptual apparatus on which the analysis is founded is based on the theory of collaboration of Ronald Robinson. In that manner, it is demonstrated that Doimo di Castello was a collaborator of an intervening force (Venice) who had to reconcile interests of local communities with Venetian expectations. In Istria, this collaboration mirrored itself in a more pronounced Venetian influence in Aquileian Istria and in promotion of Venetian interests in local conflicts. Finally, the article shows that exactly Doimo's mandate in the markgraviate of Istria led to connecting of the castle of Petrapilosa to the function of the markgrave, by demonstrating developmental path leading finally to the genesis of new title, the "marchio Petrepilose". The article closes publication of several hitherto unpublished documents referring on the Doimo's governing of the markgraviate of Istria.

Key words: Istria, Patriarchate of Aquileia, Philippe d'Alençon, Venice, the fourteenth century, political history, collaboration